

تدوین مدل راهبردی گردشگری ورزشی در راستای توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی شهر مشهد)

سبیکه سادات حسینی نسب

دانشجوی دکتری مدیریت ورزشی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

سید مصطفی طیبی ثانی^۱

استادیار گروه تربیت بدنی، دانشکده علوم انسانی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

باقر مرسل

استادیار گروه تربیت بدنی، دانشکده علوم انسانی، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۸/۰۷/۳۰

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۴/۲۵

چکیده

گردشگری به عنوان یکی از مهم‌ترین صنایع توسعه پایدار، فرصت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی برای کلان‌شهرها و مادر شهرهای جهانی از جمله کلان‌شهرهای ایران به وجود می‌آورد. صنعت و بازار گردشگری به دلیل قابلیت‌های انکارناپذیرش در ایجاد شغل، بهبود زیرساخت‌ها و جذب سرمایه، توجه بسیاری از مسئولان شهری در سراسر جهان را به خود جلب کرده است. گردشگری پایدار، با اتکا بر مفهوم توسعه‌ی پایدار، می‌خواهد صنعت و بازار گردشگری در عین سوددهی اقتصادی، کم‌ترین تأثیر را بر جامعه میزبان و محیط زیست داشته باشد. یکی از انواع مهم و رو به رشد گردشگری عبارت از گردشگری ورزشی است. امروزه گردشگری ورزشی به عنوان یک صنعت و بازار سفید در بین کشورهای توسعه‌یافته به یکی از استراتژی‌های مهم جهت افزایش اشتغال، درآمد، توسعه زیر ساخت‌ها، بهبود وضعیت اقتصادی و سیاسی تبدیل شده است. شهر مشهد به عنوان یکی از کلان‌شهرهای ایران هم از لحاظ شاخص‌های توسعه اقتصادی و هم از لحاظ جذب گردشگر جزو شهرهای توسعه‌یافته است. اما وضعیت این شهر از لحاظ برخی شاخص‌های توسعه پایدار چندان مطلوب نیست؛ بیکاری، فقر، اعتیاد، سرقت و بهره‌کشی جنسی از پررنگ‌ترین معضلات اجتماعی شهر به شمار می‌روند. حاشیه‌نشینی و نبود اشتغال، سبب افزایش فقر و در نتیجه اعتیاد و سرقت در این شهر شده است. از طرف دیگر این شهر دارای پتانسیل‌های گسترده‌ای برای توسعه گردشگری ورزشی است. با این وجود تاکنون تحقیقی که به بررسی نقش گردشگری ورزشی در توسعه پایدار شهر مشهد بپردازد انجام نشده و از طرفی توسعه پایدار در دستور کار مدیریت شهر و کل کشور قرار گرفته است. هدف اصلی تحقیق حاضر تدوین مدل راهبردی گردشگری ورزشی در راستای توسعه پایدار شهری مشهد است. سؤال اصلی مقاله این است که توسعه گردشگری ورزشی در شهر مشهد چگونه می‌تواند توسعه پایدار شهری را برای ساکنان به ارمغان بیاورد؟ مطالعه حاضر از نوع اکتشافی و مبتنی بر روش توصیفی-پیمایشی است. برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. در روش میدانی پرسشنامه تهیه و داده‌ها و اطلاعات مورد نظر جمع‌آوری شده است. با توجه به پیمایشی بودن تحقیق، از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده و به جامعه آماری تعمیم داده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل اساتید مدیریت ورزشی و جهانگردی، دانشجویان ارشد و دکتری مدیریت ورزشی، دانشجویان ارشد و دکتری گردشگری و نیز مدیران آژانس‌های برگزارکننده تورهای مسافرتی و تورگردانان و راهنماهای گردشگران شهر مشهد است. برای تعیین حجم نمونه آماری از روش نمونه‌گیری کوکران

^۱ (نویسنده مسئول) Tayebisani@gmail.com

استفاده شد. بر اساس این روش ۳۷۱ نفر به عنوان نمونه آماری مشخص شد. سنجش پایایی پرسشنامه با بهره‌مندی از روش آلفای کرونباخ انجام شد که مقدار آن برابر ۰/۱۷۸ به دست آمد. اطلاعات به دست آمده از طریق نرم‌افزار SPSS طبقه‌بندی شده و با استفاده از آزمون ناپارامتری کای اسکوئر معنی‌داری شاخص‌ها مشخص و تحلیل‌های مورد نظر صورت گرفته است. نتایج مقاله نشان می‌دهد که توسعه گردشگری ورزشی در شهر مشهد توسعه اقتصادی پایدار شهر، پایداری اجتماعی شهر و نیز پایداری کالبدی زیست‌محیطی شهر تأثیرات مثبتی بر خواهد گذاشت.

واژگان کلیدی: گردشگری ورزشی، توسعه پایدار، اقتصاد پایدار، پایداری اجتماعی، پایداری کالبدی زیست‌محیطی.

مقدمه

با گذشت بیش از ۵۰ سال از زمانی که بانک جهانی نخستین پروژه گردشگری برای توسعه خود را در دو کشور آفریقایی یعنی مراکش و تونس آغاز کرد، بحث نقش گردشگری در توسعه پایدار جوامع همچنان داغ باقی مانده است. گردشگری هنوز هم در بین عامه مردم به عنوان یک صنعت و بازار لوکس و محدود به اقشار مرفه شناخته می‌شود. البته نمی‌توان کتمان کرد که این برداشت به ظاهر منفی، حداقل در برخی جوامع با واقعیت منطبق است. مدیریت کلان ضعیف در بخش گردشگری می‌تواند آثار منفی گاه جبران‌ناپذیری در شهرها، پارک‌های ملی و بناهای تاریخی بر جای بگذارد و همچنین زیرساخت‌های محلی، اقشار بومی و منابع در اختیار آن‌ها را در معرض تهدید جدی قرار دهد. در همین راستا بحث گردشگری پایدار^۱ امروز بیش از هر زمان دیگری مورد توجه نهادهای بین‌المللی قرار گرفته است. سازمان جهانی گردشگری که از نهادهای وابسته به سازمان ملل متحد است، گردشگری پایدار را این گونه تعریف می‌کند: گردشگری پایدار در قبال تأثیر اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی حال و آینده خود کاملاً مسئولیت‌پذیر است و نیازهای گردشگران، صنعت و بازار گردشگری، محیط‌زیست و جوامع میزبان را مدنظر قرار می‌دهد. گردشگری پایدار می‌تواند آثار اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی، فرهنگی و حتی امنیتی مثبت و پایداری از خود در جوامع بر جای بگذارد. یکی از انواع مهم و روبه رشد گردشگری عبارت از گردشگری ورزشی است. پیوند میان گردشگری و ورزش نوع جدیدی از گردشگری را ایجاد کرده که ساختار جدید و جامعی برای پر کردن اوقات فراغت و تفریح همراه با نشاط روحی و جسمی انسان به وجود آورده است. بنابراین گردشگری و ورزش دو جزء حیاتی از اقتصاد جهانی‌اند که تأثیر شگرفی بر جامعه امروز دارند. همچنین فراتر از یک صنعت و بازار، به پدیده‌ای اجتماعی-اقتصادی در سطح جهانی تبدیل شده است. این صنعت و بازار سفید از هر زمان دیگر جایگاه خود را به عنوان پدیده‌ای چند بعدی در جوامع بشری باز کرده است و بسیاری از کشورها با سرمایه‌گذاری فراوان، فواید و تأثیر این صنعت و بازار را خوب درک کرده و آن را به منبعی مهم به منظور بهبود وضعیت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و افزایش شهرت و برندسازی مقصد خود تبدیل کرده‌اند. به طوری که یامیکو (۲۰۱۸) نشان داد که با بررسی جنبه‌های مهم و پیامدهای روند توسعه گردشگری شهری رشد گردشگری شهری باعث افزایش رشد محلی و آگاهی و فعالیت‌های ساکنین شده است (امیرنژاد، ۱۳۸۸).

^۱. Sustainable Tourism

گردشگری ورزشی به عنوان سفر مبتنی بر ورزش دور از محیط خانه و برای مدت زمان محدود که در آن نوع ورزش مشخص می‌شود تعریف شده است. امروزه گردشگری ورزشی به عنوان یک صنعت و بازار سفید در بین کشورهای توسعه‌یافته به یکی از استراتژی‌های مهم جهت افزایش اشتغال، درآمد، توسعه زیر ساخت‌ها، بهبود وضعیت اقتصادی و سیاسی تبدیل شده است. بر اساس شواهد، ورود هر گردشگر خارجی به کشور، درآمد ارزی برابر با ۲۰ بشکه نفت را تولید می‌کند و به دلیل نقش مهمی که از لحاظ اقتصادی و سیاسی ایفا می‌کند، به موضوع بسیار راهبردی مبدل شده است. از طرفی آمارها بیانگر این است که بسیاری از کشورهایی که شرایط مناسبی در خصوص گردشگری ورزشی دارند بخش عظیمی از اقتصاد خود را از این طریق اداره می‌کنند (هنرور، ۱۳۸۸).

از طرفی دیگر توسعه شهری و رشد بی‌رویه شهرها از زمره مهم‌ترین مسائلی است که جامعه امروزی با آن درگیر است. توسعه شهری بدون برنامه‌ریزی درست و اصولی، اثرات سوئی بر اکوسیستم‌ها و ساختار طبیعت وارد می‌سازد و نبود مطالعات جامع در این خصوص، منجر به پیامدهای سوء اقتصادی - اجتماعی می‌شود. لذا برنامه‌ریزان شهری همواره با این تصمیم‌گیری مواجه‌اند که کدام سیاست در بردارنده بهترین الگوی کاربری سرزمین است. در مورد مفهوم توسعه پایدار آمده اگر منظور از توسعه گسترش امکانات زندگی انسان‌هاست، این امر نه تنها در مورد نسل حاضر بلکه باید برای نسل‌های آینده نیز مدنظر باشد. منظور از توسعه پایدار، تنها حفاظت از محیط زیست نیست، بلکه مفهوم جدیدی از رشد اقتصادی است، رشدی که عدالت و امکانات زندگی را برای تمام مردم جهان و نه تعداد اندکی افراد برگزیده است (فتح الهی، ۱۳۸۶). در فرایند توسعه پایدار سیاست‌های اقتصادی، مالی، تجاری، انرژی، کشاورزی، صنعت و بازاری و... به گونه‌ای طراحی می‌شود که توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را تداوم بخشد. بر این اساس دیگر نمی‌توان برای تأمین مالی مصارف جاری، بدهی‌های اقتصادی که باز پرداخت آن بر عهده نسل‌های آینده است ایجاد کرد. در نهایت توسعه پایدار به معنی عدم تحمیل آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی یا زیست‌محیطی به نسل‌های آینده است. اگر گردشگری ورزشی را به دو دسته داخلی و خارجی دسته‌بندی کنیم، در کشور ما گردشگری ورزشی داخلی چندان توسعه پیدا نکرده و با وجود پژوهش‌ها و حتی برنامه‌ریزی‌های اندکی که صورت گرفته در بعد اجرا، نتایج چشمگیری مشاهده نمی‌شود. البته به دلیل نبود سیستمی یکپارچه در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری یا وزارت ورزش و جوانان که اطلاعات دقیقی به دست دهد؛ هیچ گونه آمار مشخصی در این زمینه وجود ندارد. عمده فعالیت‌هایی که در زمینه گردشگری ورزشی کشور مشاهده می‌شود، مربوط به ورزشکاران تیم‌های ورزشی است که از شهری به شهر دیگر و با هدف شرکت در یک مسابقه ورزشی اقدام به سفر می‌کنند که به این گونه گردشگران، گردشگران ورزشی فعال گفته می‌شود (اردستانی، ۱۳۸۷).

نوع دیگری از گردشگری ورزشی وجود دارد که به آن، گردشگری ورزشی رویداد گفته می‌شود. این نوع گردشگری عمدتاً شامل تماشاچیان است که از شهری به شهر دیگر برای تماشای یک رویداد ورزشی مسافرت می‌کنند. به دلیل این که بسیاری از مسافرت‌هایی که این‌گونه صورت می‌پذیرد، کمتر از ۲۴ ساعت است و گردشگران - (تماشاچیان) شب را در شهر میزبان اقامت نمی‌کنند، تعداد کمی از فعالیت‌های گردشگری ورزشی کشور در این دسته قرار می‌گیرند (اصفهان‌ی، ۱۳۸۷). الگوهایی از مسافرت که اقامت شبانه در مقصد در آن وجود ندارد، مزایای اقتصادی بسیار اندکی برای شهر یا کشور میزبان به ارمغان می‌آورد. در بخش گردشگری ورزشی خارجی یعنی

گردشگران ورزشی که به خارج از کشور مسافرت می‌کنند و گردشگران ورزشی که از خارج از کشور به داخل کشور مسافرت می‌کنند، وضع به همین منوال است. به عبارت بهتر در هر دو مقوله گردشگری ورزشی خارجی و داخلی، بیشتر فعالیت‌ها به صورت گردشگری ورزشی فعال است.

شهر مشهد به عنوان یکی از کلانشهرهای ایران است که هم از لحاظ شاخص‌های توسعه اقتصادی و هم از لحاظ جذب گردشگر جزو شهرهای توسعه‌یافته است که سالیانه میزبان گردشگران بسیاری است به اقتصاد مشهد متکی به گردشگری مذهبی با تمرکز بر حرم امام رضا است. در کنار آن، وجود مراکز تجاری بزرگ و امکانات پزشکی قابل توجه، موجب رونق گردشگری تفریحی و گردشگری سلامت در این شهر نیز شده است. براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ مشهد با ۳۰۰۱۱۸۴ تن جمعیت، دومین شهر پرجمعیت ایران پس از تهران و صد و یکمین شهر پر جمعیت دنیا به‌شمار می‌رود. این شهر به واسطه وجود حرم علی بن موسی الرضا، هشتمین امام مذهب شیعه، سالانه پذیرای بیش از ۲۷ میلیون زائر از داخل و دو میلیون زائر از خارج از کشور است (بریمانی و کعبی نژادیان، ۱۳۹۳).

شهر مشهد دارای پتانسیل‌های گسترده‌ای برای توسعه گردشگری ورزشی است. خراسان و شهر مشهد از دیرباز یکی از قطب‌های مطرح کشتی در سطح کشور بوده‌است و به‌نوعی ورزش اول این شهر محسوب می‌شود. ورزش‌های باستانی و زورخانه‌ای از جایگاه ویژه‌ای در مشهد برخوردار است و یکی از مهم‌ترین زورخانه‌های کشور، زورخانه وابسته به تربیت بدنی آستان قدس رضوی در مشهد است. فوتبال نیز از ورزش‌های پرطرفدار در مشهد است. هم‌اکنون تیم پدیده شهر خودرو از مشهد در لیگ برتر فوتبال ایران حضور دارد. همچنین تیم علم و ادب مشهد از تیم‌های مطرح و محبوب در لیگ باشگاهی فوتسال کشور است که امتیاز آن به طور موقت به فرش آرا مشهد منتقل شده‌است و نیز تیم فوتسال فردوسی مشهد که در فصل ۹۲-۹۳ به لیگ برتر صعود کرد (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۶).

مشهد در بردارنده مجموعه‌ها و اماکن ورزشی بسیار و چند پیست ورزشی است. مجموعه‌های ورزشی ورزشگاه تختی مشهد، مجموعه‌های ورزشی آستان قدس رضوی، مجتمع فرهنگی ورزشی یاس، استخرهای ارمغان، کاظمیان، هلال احمر و شهید بهشتی و مجموعه ورزشی موج‌های آبی را می‌توان به‌عنوان نمونه یاد کرد. استادیوم ثامن، ورزشگاه امام رضا و استادیوم تختی، مهم‌ترین استادیوم‌های ورزشی مشهد هستند. ورزشگاه ثامن مشهد دومین ورزشگاه ایران پس از ورزشگاه آزادی است که به دوربین عنکبوتی مجهز شده‌است. فاز اول این ورزشگاه با گنجایش ۳۰ هزار نفر در سال ۱۳۸۳ افتتاح گردید. ورزشگاه امام رضا نیز شامل ۱۴ سالن ورزشی در زیر جایگاه تماشاگران فوتبال استادیوم ۳۰ هزار نفری است. این ورزشگاه تنها ورزشگاه مسقف فوتبال در ایران است که به لحاظ ویژگی‌های ساخت از جمله استفاده بهینه از تمامی فضاها، سقف خریائی جایگاه تماشاگران با روکش پوسته‌ای، تأمین پارکینگ طبقاتی و سایر امکانات رفاهی برای تماشاگران، رختکن مجهز بازیکنان و داوران، سالن‌های کنفرانس، پیش‌بینی ورود و خروج تماشاگران در کمترین زمان و... با استانداردهای روز دنیا برابری دارد. پیست دوچرخه‌سواری مشهد که در سال ۱۳۹۰ به‌عنوان مجهزترین پیست دوچرخه‌سواری کشور معرفی گردید؛ پیست اتومبیل‌رانی، پیست موتورسواری و پیست موتورکراس که همه در ۱۰ کیلومتری جاده مشهد- شانندیز واقع

هستند؛ پیست اسکیت بلوار شهید باهنر، پیست اسکیت کوهسنگی، پیست اسکی شیرباد مشهد، پیست اسکی سستی کوه‌های آب‌وبرق مشهد و پیست سوارکاری مشهد نیز از دیگر پیست‌های ورزشی مشهد هستند. اولین زمین چمن گلف ایران نیز در مجموعه ثامن شهر مشهد واقع شده است (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۸۶).

وضعیت شهر مشهد از لحاظ برخی شاخص‌های توسعه پایدار چندان مطلوب نیست. شهر مشهد درگیر آلودگی هوا، آلودگی آب، آلودگی خاک، آلودگی صوتی و آلودگی‌های مغناطیسی است. طبق آمار ارائه‌شده روزانه بیش از ۸۰۰ هزار دستگاه خودرو در شهر تردد می‌کند که این تعداد خودرو عامل ۷۰ درصد آلودگی هوای شهر مشهد است. در سطح شهر مشهد، روزانه ۴ میلیون و ۲۰۰ هزار سفر درون‌شهری انجام می‌شود که در آن، یک میلیون و ۲۰۰ هزار نفر مسافر جابه‌جا می‌شود. در حال حاضر، تنها ۵۰ درصد این سفرها، با وسایل حمل‌ونقل عمومی انجام می‌گیرد. هم‌چنین سالانه حدود ۴۰ هزار خودرو به شبکه معابر شهری وارد می‌شود (رجبی و سرتیپی، ۱۳۹۰).

حاشیه‌نشینی همیشه یکی از معضلات شهرهای بزرگ بوده است. در این میان مشهد نیز از این معضل مستثنا نبوده و حتی دچار بیشترین آسیب نیز است. افزایش جاذبه‌های شهری و بی‌فروغ شدن زندگی در شهرها و امید به پیدا کردن کار در شهرها هر روز بر سیل مهاجران افزوده و پدیده حاشیه‌نشینی را در کلان‌شهرهایی چون مشهد پررنگ‌تر می‌کند. بنابر گفته کارشناسان، حضور ۳۰۰ هزار تبعه غیرایرانی مجاز و غیرمجاز در مشهد، خشکسالی‌های مستمر، بالابودن قیمت زمین و مسکن در نواحی شهری مشهد و ضعف نظارت دستگاه‌های حاکمیتی از مهم‌ترین دلایل گسترش جمعیت حاشیه‌نشینی در مشهد است. بنابر آمار سرشماری سال ۱۳۸۶ حدود ۸۸۳ هزار نفر در مشهد اسکان غیررسمی داشتند که این تعداد در حال حاضر به حدود یک میلیون و ۲۰۰ هزار نفر رسیده است. این میزان در مقایسه با جمعیت ۷ میلیونی حاشیه‌نشین کشور، یک‌هفتم این تعداد را شامل می‌شود. ثبت یک‌سوم از جمعیت شهر مشهد به صورت حاشیه‌نشین، نشان‌دهنده این است که مشهد بیشترین جمعیت حاشیه‌نشین کشور را دارد (رحیم پور، ۱۳۸۴).

بیکاری، فقر، اعتیاد، سرقت و بهره‌کشی جنسی از پررنگ‌ترین معضلات اجتماعی شهر به‌شمار می‌روند. حاشیه‌نشینی و نبود اشتغال، سبب افزایش فقر و در نتیجه اعتیاد و سرقت در این شهر شده است. پدیده «زنان خیابانی»، یکی دیگر از جلوه‌های ناخوشایند شهر است که گاه اخبار قتل‌های زنجیره‌ای یا تجاوزهای به عنف نیز با آن می‌آمیزد و چهره تیره‌تری از مشهد نشان می‌دهد. در سال‌های اخیر و با افزایش سفرهای شهروندان کشورهای عربی به ایران و مشهد، پدیده بهره‌کشی و به‌نوعی گردشگری جنسی در این شهر ظهور کرده است. به گزارش گاردین زائران عراقی در مشهد در کنار زیارت، غذا و پارک آبی جهت رابطه جنسی نیز به این شهر سفر می‌کنند. هر چند موضوع فحشا نباید با موارد ازدواج موقت یا مُتعه اشتباه گرفته‌شود، با این حال بسیاری اوقات در ازدواج موقت نیز بهره‌کشی رخ می‌دهد. این موضوع زمانی پررنگ‌تر می‌شود که در کنار آن فقر و شرایط بد اقتصادی وجود دارد. از مهم‌ترین مسائل اجتماعی شهر مشهد مسئله طلاق است. آمار طلاق در مشهد در سال ۱۳۹۳ نسبت به مدت مشابه سال گذشته آن ۳۵ درصد افزایش داشته است. میانگین طول مدت زناشویی در طلاق در شهر مشهد ۵/۵ سال است. در این میان، عمده‌ترین دلیل طلاق در مشهد مسائل جنسی است. این مسئله ۶۰ درصد علت طلاق‌ها را به خود اختصاص داده است. خشونت از دیگر آسیب‌های اجتماعی شهر مشهد است؛ به طوری که استان خراسان و مشهد در شش ماه

نخست سال ۹۲، با ۳۲۸۰۶ مراجعه به پزشکی قانونی برای دعوا، رتبه دوم کشور را در این زمینه به خود اختصاص داده است. کارشناسان شرایط اجتماعی گوناگونی از جمله بیکاری، نبود شادی و نشاط، تورم، خبرهای نگران کننده، کاهش احساس امنیت، نبود آموزش‌های لازم برای مهار خشم، پایین بودن آستانه تحمل و برخوردهای نامناسب در خیابان را از دلایل افزایش آمار خشونت و نزاع دانسته‌اند. با توجه به این مقدمه هدف مقاله حاضر تدوین مدل راهبردی گردشگری ورزشی در راستای توسعه پایدار شهری با تاکید بر شهر مشهد است. سوال اصلی مقاله این است که توسعه گردشگری ورزشی در شهرهای ایران به ویژه شهر مشهد چگونه می‌تواند توسعه پایدار شهری را برای ساکنان به ارمغان بیاورد؟ مطالعه حاضر از نوع اکتشافی و مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی است. برای جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات، از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. در روش میدانی پرسشنامه خانوار تهیه و داده‌ها و اطلاعات مورد نظر جمع‌آوری شده است. با توجه به پیمایشی بودن تحقیق، از روش نمونه‌گیری تصادفی استفاده و به جامعه آماری تعمیم داده شده است. جامعه آماری تحقیق شامل اساتید مدیریت ورزشی و جهانگردی، دانشجویان ارشد و دکتری مدیریت ورزشی، دانشجویان ارشد و دکتری گردشگری و نیز مدیران آژانس‌های برگزار کننده تورهای مسافرتی و تورگردانان و راهنماهای گردشگران شهر مشهد است. برای تعیین حجم نمونه آماری از روش نمونه -گیری کوکران استفاده شد. بر اساس این روش ۳۷۱ سرپرست خانوار به عنوان نمونه آماری مشخص شد. سنجش پایایی پرسشنامه با بهره‌مندی از روش آلفای کرونباخ انجام شد که مقدار آن برابر ۰.۱۷۸. بدست آمد. ذکر است اطلاعات به دست آمده از طریق نرم افزار SPSS طبقه‌بندی شده و با استفاده از آزمون ناپارامتری کای اسکوئر معنی‌داری شاخص‌ها مشخص شده و تحلیل‌های مورد نظر صورت گرفته است. برای پردازش داده‌ها نیز از نرم افزار آماری SPSS استفاده گردید.

$$N = \text{حجم نمونه} \quad p = \text{احتمال وجود صفت} (0,95) \quad n = \text{حجم}$$

$$q = \text{احتمال عدم وجود صفت} \quad d = \text{خطای نمونه‌گیری} (0,1) \quad z = 1,96$$

بر اساس این روش ۳۷۱ نفر از اساتید مدیریت ورزشی و جهانگردی، دانشجویان ارشد و دکتری مدیریت ورزشی، دانشجویان ارشد و دکتری گردشگری و نیز مدیران آژانس‌های برگزار کننده تورهای مسافرتی و تورگردانان و راهنماهای گردشگران به عنوان نمونه آماری مشخص شد. توزیع حجم نمونه در مناطق شهری مشهد بر اساس جمعیت بوده است. پس از تعیین حجم نمونه با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی، پرسشنامه‌های مورد نظر تکمیل شد. این پرسشنامه برای ارزیابی اثرات گردشگری ورزشی شهری بر توسعه پایدار شهر مشهد طراحی شده بود که شامل ۲۹ گویه در قالب طیف لیکرت پنج قسمتی (خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، خیلی زیاد = ۵) بود. سنجش پایایی پرسشنامه با بهره‌مندی از روش آلفای کرونباخ انجام شد که مقدار آن برابر ۰.۱۷۸. بدست آمد. ذکر است اطلاعات به دست آمده از طریق نرم افزار SPSS طبقه‌بندی شده و با استفاده از آزمون ناپارامتری کای اسکوئر معنی‌داری شاخص‌ها مشخص شده و تحلیل‌های مورد نظر صورت گرفته است. برای پردازش داده‌ها نیز از نرم افزار آماری SPSS استفاده گردید.

رویکرد نظری

توسعه روندی است فراگیر در جهت افزایش توانایی‌های انسانی - اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای انسانی اجتماعی ضمن آنکه نیازها پیوسته در پرتو ارزش‌های فرهنگی جامعه و بینش‌های پایدار جهان پالایش یابند (رضوانی، ۱۳۸۷). توسعه در عمل یک رشته‌گذار است که در آن جامعه از مرحله کمتر انسانی به مرحله انسانی می‌رسد (رضوانی، ۱۳۸۲). از میان تعاریف مختلف، آنچه با توسعه پایدار تناسب بیشتری دارد عبارتند از: فرایند وسعت دادن به انتخاب‌های مردم، فرایندهای ارتقای مردم سالاری مشارکتی، فرایند توانا ساختن فقرا، زنان و... برای سازماندهی خود و همکاری با هم (Joppe, 1996).

با توجه به تعاریف فوق می‌توان گفت که مفهوم توسعه نه تنها عنصر کمی بلکه جنبه کیفی و توازن میان پدیده‌ها را نیز در بر می‌گیرد. ثانیاً توسعه روندی است مستمر، پویا و صعودی که وقفه در آن وجود ندارد و هنگامی بهینه است که بر مبنای آینده نگری، آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی استوار باشد. توسعه با مردم و نه با تولید شروع می‌شود، محتوای آن نه در استیلاي انسان بر طبیعت بلکه در هماهنگی با آن است. توسعه می‌بایست حق انتخاب انسانها را افزایش دهد و فرصت‌های برابر، کارآیی بیشتر، عدالت فراگیر و محیطی پایدار به وجود آورد (رنجبریان و زاهدی، ۱۳۷۹).

- توسعه، تغییرات تدریجی اقتصاد و جامعه را شامل می‌شود. یک مسیر توسعه که از جنبه کالبدی پایدار است، باید این قابلیت را دارا باشد که در شرایط اجتماعی و سیاسی سخت هم بتوان آن را دنبال نمود؛ اما پایداری کالبدی نیز حاصل نخواهد شد مگر این که سیاست‌های توسعه، موضوعاتی مانند تغییر نحوه دسترسی به منابع و توزیع هزینه‌ها و فایده‌ها را مد نظر قرار دهند. حتی مفهوم حدود پایداری کالبدی نیز به برابری و عدالت اجتماعی مابین نسل‌ها و گسترش منطقی این مفهوم برای برقراری عدالت درون هر نسل اشاره دارد (رنجبریان و زاهدی، ۱۳۷۹).

توسعه دو رویکرد یا جهت دارد: الف) مثبت و ب) منفی (Milne, 1998).

الف) توسعه مثبت توسعه‌ای است که منجر به تکامل، کمال یابی، سعادت، خیر و نیکی و گسترش و افزودن انسانیت در جامعه مورد نظر و جامعه بشری می‌شود؛ یعنی توسعه‌ای که خیر و نیکی است و خوبی و ثمرات نیکش بسیار بیشتر از ثمرات بد و ناشایست آن است. بطوریکه به همه ابعاد فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فضایی زندگی بشری توجه مثبت دارد و در تمام این ابعاد کمترین آثار منفی را برای انسان و جهان دنبال خواهد داشت. ب) توسعه منفی توسعه‌ای مخرب و ویرانگر، ضد انسانیت، پست کننده انسان، شر و بدی و اتلاف انرژی و استعداد بوده و به تعادل رشد همه ابعاد زندگی بشری توجه نمی‌کند و اثرات و ثمرات بد و ناشایستش بسیار بیشتر از اثرات مثبت و خوب آن است (سنایی، ۱۳۸۶).

بر این اساس توسعه به عنوان یک تلاش برنامه‌ریزی شده انسان در جهت رفع نیازهای زمانش، یا ویژگیها و جنبه‌های منفی آن بیشتر است یا جنبه و خصوصیات مثبت آن. سیستم توسعه‌ای را نمی‌توان یافت که به همان اندازه که خوب و مفید است، به همان اندازه بد و مضر باشد. منظور از پایداری شهری، توسعه‌ای است که در بلند مدت به بهبود وضع اجتماعی، بهداشتی و زیست محیطی شهرهای کوچک و بزرگ بینجامد و در عرصه‌های بوم‌شناختی، متضمن حفاظت از منابع محیط طبیعی و انسانی در شهرها باشد (Lee & O'neil, 2004). آنچه که به پایداری شهری

می‌انجامد و اعتدال در شرایط زیست شهرها را فراهم می‌آورد، شامل شیوه کارآمد کاربری زمین، ایجاد بهترین دسترسی‌ها و حمل و نقل به تمام نقاط شهر و با حداقل استفاده از وسیله نقلیه موتوری آلودگی‌زا، کاربرد کارآمد منابع، فقدان انواع آلودگی‌ها و ضایعات محیطی، استفاده درست از منابع طبیعی و امکان تجدید چرخه آن، خانه‌سازی مطلوب و ایجاد محله‌های سالم، برقراری نظام بوم‌شناسانه پایا و سالم، اقتصاد شهری پایدار، امکان حضور و فعالیت ساکنان شهرها در مشارکت‌های اجتماعی و تصمیمات شهری، عدم زاغه‌نشینی و بد مسکنی و بالاخره حفظ فرهنگ محیطی شهرها بر اساس استیلای عقل خرد جمعی است. علاوه بر این، اصطلاحاتی همچون شهر سبز، شهر قابل زیست، شهر سالم و شهر پایدار، از یک سو و برقراری عدالت اجتماعی، توزیع عادلانه ثروت، مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها از دیگر سو، حاوی مفهوم پایداری شهری است. بر این مبنا، شهر قابل زیست، شهری است که ۳ گونه مشخصه داشته باشد: تمدن ساز بودن، راحت و امن بودن و اعتدال از نظر کاربری زمین (شیعه، ۱۳۸۷: ۱۹۹).

شهر پایدار را می‌توان شهری دانست که در آن تنوع برقرار شود و تفکیک و جدایی کالبدی وجود نداشته باشد و تمام طبقه‌های اجتماعی، امکان بهره‌گیری از خدمات و تسهیلات رفاهی را داشته باشند. شهر پایدار در روند توسعه پایدار شهری می‌بایستی ملاحظاتی را در ساختار شهری برای گسترش رضایت اجتماعی و افزایش رفاه شهروندی فراهم کند که بی شک تحقق رفاه عمومی، بهبود سطح توسعه انسانی پایدار را نیز به همراه خواهد داشت (بمانیان و محمودی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۱۴).

شهر پایدار، شهری است که به دلیل استفاده اقتصادی از منابع، اجتناب از تولید بیش از حد ضایعات و بازیافت آنها تا حد امکان و پذیرش سیاست‌های مفید در دراز مدت قادر به ادامه حیات خود باشد. شهر پایدار در تضاد با شهرهای نوگرا با مشخصات، وجود حجم زیاد ورودی در مقابل حجم زیاد خروجی است. برنامه‌ریزان شهر پایدار، باید هدفشان را بر ایجاد شهرهایی با ورودی کمتر انرژی و مصالح و خروجی کمتر ضایعات و آلودگی متمرکز کنند- (ترنر، ۱۳۷۶: ۱۸۰).

مشخصه‌های پایداری در شهر

برای پایداری در شهر مشخصه‌های متعدد و در عین حال مختلفی بیان گردیده است که برخی از مهم‌ترین آنها به شرح زیر است:

* تأثیر مثبت بر شرایط اجتماعی، اقتصادی و محیطی شهروندانی که در حال حاضر (آینده) در شهرها زندگی می‌کنند.

* به حداقل رساندن استفاده از منابع تجدید ناپذیر (Richard Etal. 1980).

* توجه لازم در خصوص رعایت ظرفیتهای محیطی.

* ملاحظات لازم در زمینه‌های تولیدات اقتصادی آینده (Horobin & Long, 2008).

* در نظر گرفتن نیازهای اختصاصی مردم در نقاطی که از نظر توسعه یافتگی محروم مانده‌اند.

* ارتقاء سطح کیفی و عمومی زندگی در شهرها در چارچوب برابری اجتماعی و عدالت.

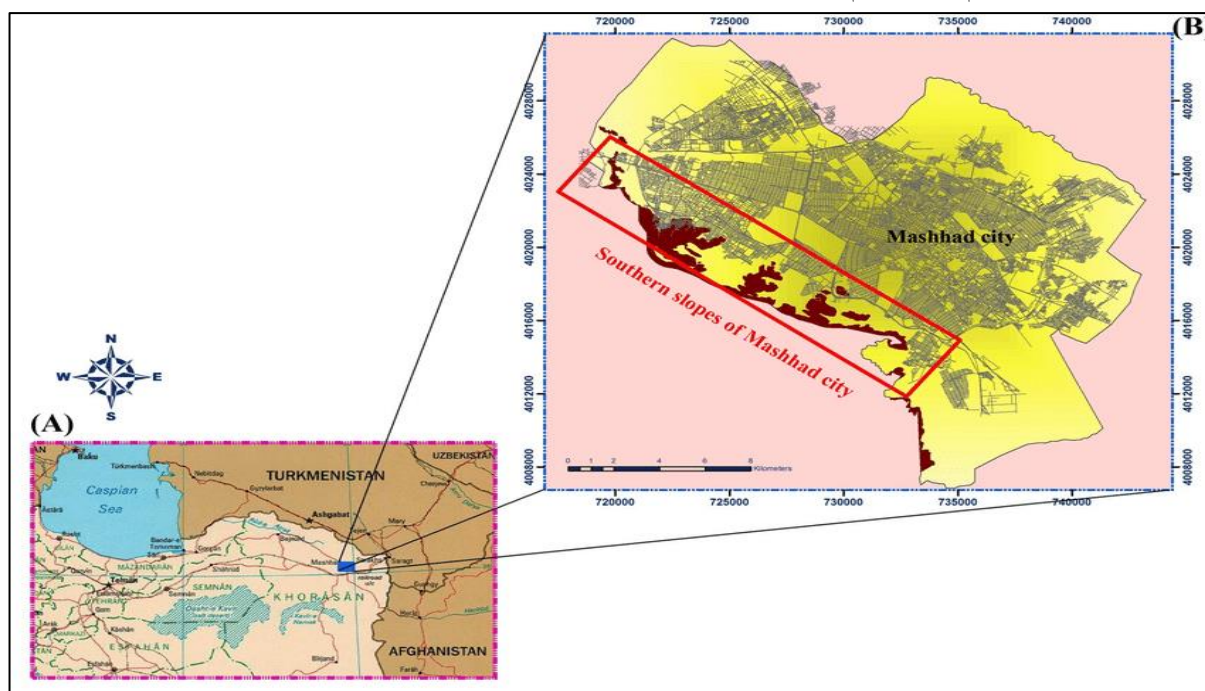
* ملاحظات لازم در زمینه تنوع اجتماعی، اقتصادی، زیستی و فرهنگی در شهرها.

- * ملاحظات لازم در خصوص حقوق و مسئولیتهای شهروندی (Jackson & Inbakaran, 2006).
- * دستیابی به پیشرفت قابل قبول در مشارکت و همکاری شهروندان.
- * آماده‌سازی بستر اجتماعی، اقتصادی و محیطی کار و زندگی در سطوح مختلف محلی، منطقه‌ای، ملی و جهانی.
- * برقراری تعادل قابل قبول بین عوامل درگیر با محیط طبیعی، اجتماعی و اقتصادی شهری (Archer Etal. 2005).
- * تأثیرگذاری مثبت بر شرایط فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی شهروندان در سطح موجود محلی و ساکنان آینده شهرها (Gursoy Etal., 2002).
- در همین راستا، پیمان ملی بریتانیا برای پایداری ۴ مشخصه تعیین کرده است:
- * ایجاد محیط زیست مطلوب (پایداری زیست محیطی) (Sharpley, 2014).
- * ایجاد محیط فرهنگی مطلوب (پایداری فرهنگی).
- * ایجاد محیط اقتصادی مطلوب (پایداری اقتصادی).
- * ایجاد محیط اجتماعی مطلوب (پایداری اجتماعی) (Murphy, 1985).
- علاوه بر این، معیارهای پایداری شهری در مقایسه با سلسله مراتب نیازهای انسانی به قرار زیر است:
- * تأمین کلیه نیازهای کالبدی در جهت تأمین در آمد معقول، آموزش و پرورش، حمل و نقل و ارتباطات و دسترسی به خدمات، ایجاد کاربریهای مختلط شهری، قابلیت انطباق با شرایط متغیر اجتماعی و اقتصادی، ایجاد چرخه حمل و نقل عمومی، کاهش حجم رفت و آمد وسایط نقلیه و پراکنش آنها در سطح شهر، سلسله مراتب استقرار تسهیلات و خدمات، دسترسی به فضاهای باز (Hanafiah Etal. 2013).
- * ایمنی، امنیت و حفاظت که از نظر شرایط زیست محیطی و بوم شناختی، شامل محیط عاری از آلودگی، سروصدا، ازدحام، تصادفات و بزهکاریها، وجود فضای باز خصوصی برای هر واحد مسکونی، برقراری ارتباط سازمان یافته بین شهر و روستا به منظور خود کفایی و رفع نیازهای شهر (Saayman, 2009).
- * محیط اجتماعی هدایتگر که شرایط اجتماعی و اقتصادی آن شامل اختلاط اجتماعی به منظور کاهش یا حذف جدایی‌گزینی اجتماعی و مکانی از طریق بالا بردن تراکم جمعیت و طیف گسترده‌ای از گونه‌های واحد مسکونی.
- * انگاره ذهنی مثبت، فراهم کردن حدودی از استقلال نسبی برای افراد، حدودی از خود کفایی به لحاظ اشتغال، انرژی، آب و مواد غذایی و بالاخره امکان شکل دادن به فضاهای شخصی توسط خود مردم (Inskip, 1991).
- * ایجاد فرصت بروز خلاقیتها (Deery Etal. 2011).
- * محیط مطبوع از نظر زیبا شناختی، طراحی، کیفیات کالبدی و توجه به شهر بعنوان یک محل فرهنگی و اثر هنری- (شعبه ۱۳۸۷: ۱۹۹).

محیط مورد مطالعه

مشهد کلان‌شهری در شمال شرقی ایران و مرکز استان خراسان رضوی است. این شهر در زمان افشاریان، پایتخت ایران بود. مشهد با ۳۵۱ کیلومتر مربع مساحت، دومین شهر پهناور ایران پس از تهران است. براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ مشهد با ۳۰۰۱۱۸۴ تن جمعیت، دومین شهر پرجمعیت ایران پس از تهران و صد و یکمین شهر پر جمعیت دنیا به شمار می‌رود. این شهر به واسطه وجود حرم علی بن موسی الرضا، هشتمین

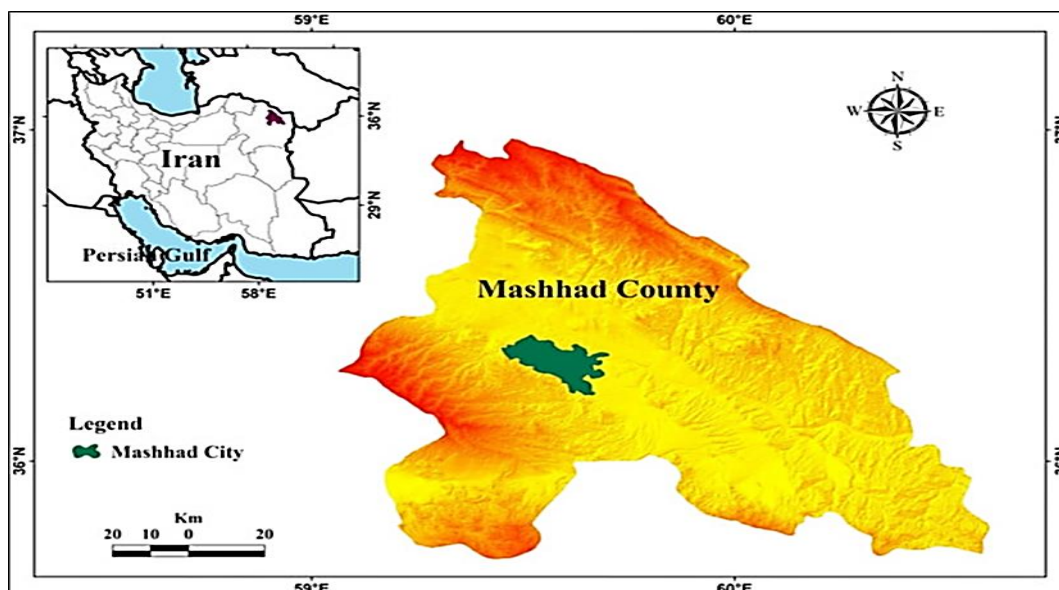
امام مذهب شیعه، سالانه پذیرای بیش از ۲۷ میلیون زائر از داخل و دو میلیون زائر از خارج از کشور است (یعقوب زاده و دولت آبادی، ۱۳۸۸). شهر مشهد در حوزه رودخانه کشف‌رود و در دشت مشهد بین کوه‌های هزارمسجد و بینالود گسترده شده است. بیشینه ارتفاع شهر مشهد ۱۱۵۰ متر و کمینه آن ۹۵۰ متر است. شهر مشهد دارای آب و هوای متغیر، اما معتدل و متمایل به سرد و خشک است و از تابستان‌های گرم و خشک و زمستان‌های سرد و مرطوب برخوردار است. بیشینه درجه حرارت در تابستان‌ها ۴۳ درجه بالای صفر و کمینه آن در زمستان‌ها ۲۳ درجه زیر صفر است (یادگاری، ۱۳۷۹). واژه «مَشْهَد» (جمع: «مَشَاهِد») به معنی محل شهود و محل شهادت است. به‌باور شیعیان، علی بن موسی الرضا پس از قتل به دست مأمون، خلیفه عباسی، در سال ۲۰۳ هـ ق، در آرامگاه‌هارونی سناباد به خاک سپرده شد. از آن پس «سناباد نوغان» به نام «مشهدالرضا» خوانده شد و کم‌کم بر پهنه آن، به‌ویژه در زمان شاه تهماسب صفوی، افزوده شد و مردم توس (طوس) به مشهد کوچ داده شدند؛ و به‌مرور زمان نام مشهد بر این شهر ماندگار شد. به مشهد نام «قبله هفتم» را نیز اطلاق می‌کنند (همایون، ۱۳۸۴).

نقشه ۱- شهر مشهد در استان خراسان رضوی

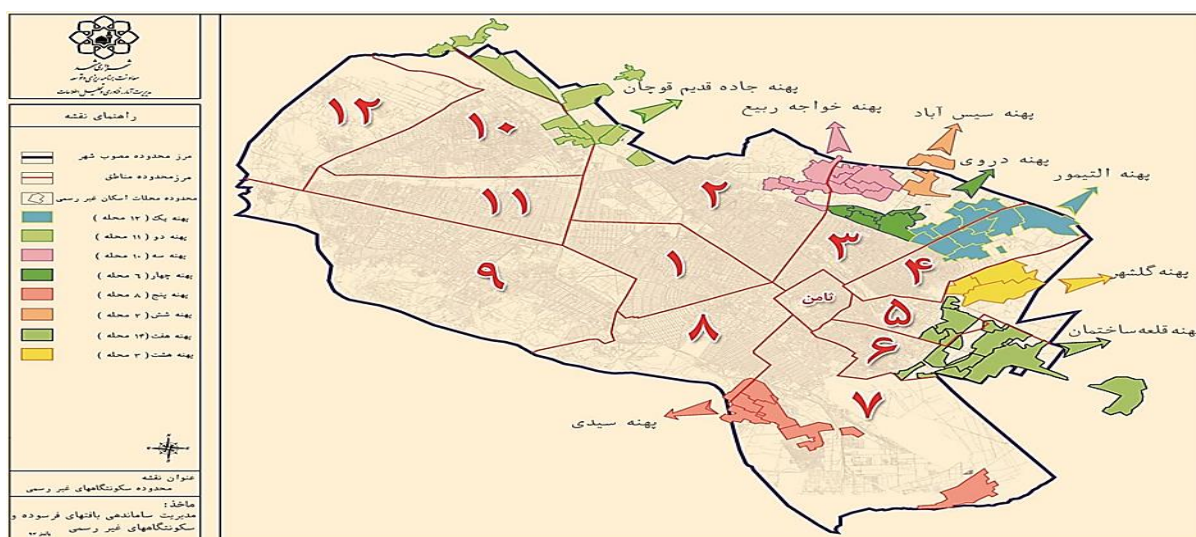
منبع: <https://cafebazaar.ir>

مشهد دارای ۱۳ منطقه شهرداری است و شهردار آن، توسط شورای شهر ۱۵ نفره انتخاب می‌شود. این شهر دارای یک فرودگاه بین‌المللی، یک ایستگاه راه‌آهن و سه پایانه است که ارتباط آن با شهرهای دیگر را ممکن می‌سازد. حمل و نقل داخلی مشهد، توسط سامانه تاکسی‌رانی و اتوبوس‌رانی و قطار شهری انجام می‌شود. اقتصاد مشهد متکی به گردشگری مذهبی با تمرکز بر حرم امام رضا است. در کنار آن، وجود مراکز تجاری بزرگ و امکانات پزشکی قابل توجه، موجب رونق گردشگری تفریحی و گردشگری سلامت در این شهر نیز شده است (نوری‌شادمهانی، ۱۳۹۰). بیش از ۹۳ درصد مردم مشهد فارسی‌زبان هستند. تراکم جمعیت در مشهد بیش از نه هزار تن در هر کیلومتر مربع است. این شهر در سال ۱۳۸۸ رسماً به عنوان «پایتخت معنوی ایران» انتخاب شد.

نقشه ۲- نقشه دمایی شهر مشهد منبع: <http://www.maphill.com>

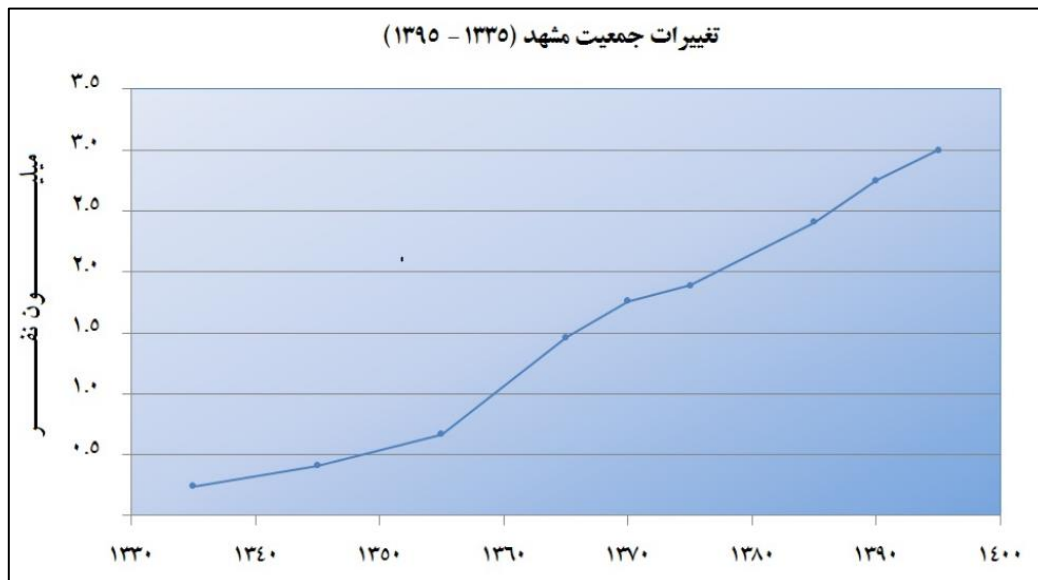
مشهد به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص که در منطقه مرزی بین شمال و جنوب خراسان قرار دارد و نیز تداخل جبهه‌های مختلف آب و هوایی، دارای آب و هوا و خصوصیات ویژه اقلیمی است و قسمت اعظم دشت مشهد-نیشابور، جزء اقلیم سرد و خشک و قسمتی از دشت مشهد-قوچان، نیمه‌خشک و سرد و بخش کوچکی از بلندترین ارتفاعات رشته‌کوه‌های بینالود و هزارمسجد جزء اقلیم مرطوب سرد است و در مجموع شهر مشهد دارای آب‌وهوای متغیر، اما معتدل و متمایل به سرد و خشک است و از تابستان‌های گرم و خشک و زمستان‌های سرد و مرطوب برخوردار است. وزش بادهای در شهر مشهد بیشتر در جهت جنوب‌شرقی به شمال‌غربی است. بیشینه درجه حرارت در تابستان‌ها ۴۳ درجه بالای صفر و کمینه آن در زمستان‌ها ۲۳ درجه زیر شست (نادی و صادقی ده‌چشمه، ۱۳۹۰).

نقشه ۳- مناطق شهر مشهد منبع: <https://mashhad.airport.ir>

شهر مشهد، در سده اخیر از رشد جمعیت بالایی برخوردار بوده است. در نخستین سرشماری رسمی ایران که در سال ۱۳۳۵ انجام گرفت، این شهر، با ۲۴۱،۹۸۹ نفر جمعیت پس از شهرهای تهران، تبریز و اصفهان، چهارمین شهر پرجمعیت ایران بود. در سرشماری بعدی و در سال ۱۳۴۵، این شهر پس از تهران و اصفهان، جایگاه سوم را در بین

شهرهای ایران داشت. در سرشماری سال ۱۳۵۵، مشهد، پس از تهران، دومین شهر پرجمعیت ایران بود و تا آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵، همین جایگاه را داشته است. براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت شهر مشهد در این سال، بالغ بر ۳٬۰۰۱٬۱۸۴ تن بوده است (مهدوی، ۱۳۸۶).

نمودار ۱- تغییرات جمعیتی شهر مشهد منبع: <https://cafebazaar.ir>

زنان	سن	مردان
۷۱.۳۶۲	+۶۵	۶۹.۸۲۱
۳۲.۴۷۶	۶۴-۶۰	۲۹.۶۷۴
۴۸.۶۰۲	۵۹-۵۵	۴۹.۵۲۱
۶۶.۸۱۱	۵۲-۵۰	۶۷.۲۰۶
۷۵.۷۸۴	۴۹-۴۵	۷۶.۲۱۹
۹۰.۵۳۰	۴۲-۴۰	۸۹.۷۱۰
۹۹.۴۶۱	۳۹-۳۵	۱۰۲.۵۰۳
۱۳۲.۱۹۶	۳۲-۳۰	۱۳۲.۲۷۸
۱۶۸.۱۸۲	۲۹-۲۵	۱۶۹.۰۲۸
۱۶۰.۴۷۰	۲۲-۲۰	۱۵۱.۶۰۱
۱۱۴.۷۰۴	۱۹-۱۵	۱۱۱.۸۰۰
۱۰۵.۱۲۴	۱۴-۱۰	۱۰۷.۷۱۷
۱۰۴.۲۳۸	۹-۵	۱۰۹.۴۱۳
۱۱۴.۶۷۲	۲-۰	۱۲۰.۰۹۳

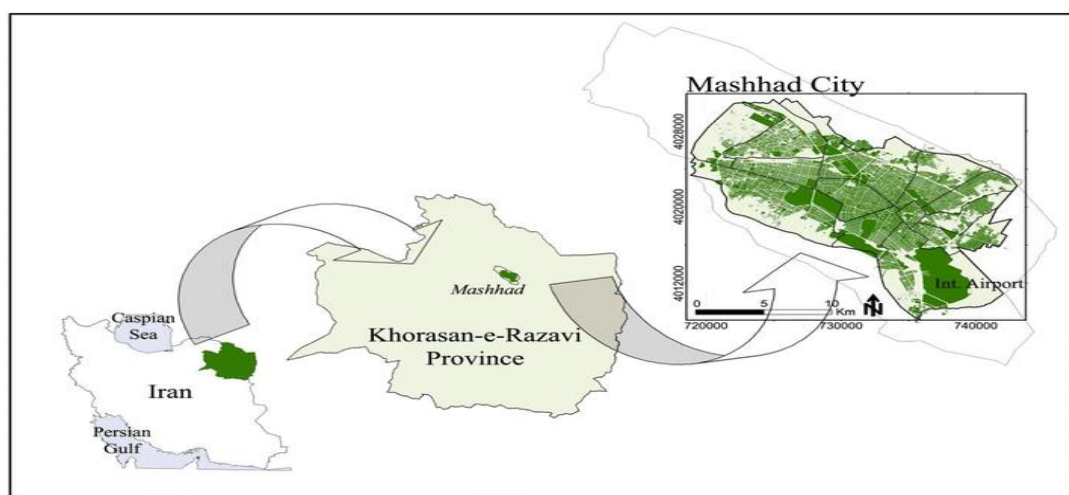
نمودار ۲- هرم جمعیتی شهر مشهد در سال ۱۳۹۰ منبع: <https://mashhad.airport.ir>

مشهد حدود ۳۵۱ کیلومتر مربع وسعت دارد. براساس آمارنامه مشهد ویرایش سال ۹۴، این شهر دارای ۱۳ منطقه شهری، ۴۱ ناحیه شهرسازی، ۳۸ ناحیه خدماتی و ۱۵۸ محله است. شهر مشهد دارای ۱۱ ناحیه و مرکز پستی است. مشهد دارای محله‌ها و شهرک‌های متعددی است. به خاطر نزدیکی آبادی‌های سناباد و نوغان به محل دفن علی بن موسی الرضا و هم‌چنین جاذبه خود مدفن، بیشتر محله‌های قدیمی مشهد در اطراف حرم علی بن موسی الرضا شکل گرفته است و کم‌کم بر وسعت آن‌ها افزوده گشته و در خود مجموعه شهر ادغام گشته‌اند. به‌عنوان نمونه، هم‌اکنون نوغان، از محله‌های اطراف حرم است و سناباد نیز وضعیت مشابهی دارد و اکنون به‌عنوان یکی از محله‌ها و خیابان‌های شهر مشهد شناخته می‌شود (کاظمی، ۱۳۸۲). اقتصاد مشهد بیشتر بر روی زعفران، زرشک، نبات، آجیل و خشکبار و چرم صنعت و بازاری (به صورت زینتی) و صنعت و بازار فرش قرار دارد. هم‌چنین زائران حرم رضوی و توریست‌ها از منابع درآمدزایی این شهر هستند؛ به‌طوری‌که صنعت و بازار هتل‌داری، یکی از صنایع پررونق در

این شهر محسوب می‌شود و ۹۰ درصد گردشگران خارجی که به ایران سفر می‌کنند، از مشهد دیدن می‌کنند. از دیگر محصولات مهم کشاورزی مشهد غلات، چغندر قند و محصولات جالیزی است (فراهانی، ۱۳۸۶).

مشهد تنها در فصل تابستان سال ۱۳۸۹ پذیرای بیش از ۱۳ میلیون مسافر بوده است. وجود آرامگاه علی بن موسی الرضا در مشهد موجب شده است که سالانه تعداد زیادی از گردشگران و جهانگردان به مشهد سفر کنند. صنایع غذایی، نساجی، شیمیایی و کانی غیرفلزی و صنایع قطعه‌سازی و فولاد کشاورزی از عمده‌ترین صنایع مشهد به‌شمار می‌آیند. مشهد یکی از قطب‌های اصلی تولید چرم در ایران به‌شمار می‌آید و کارخانه‌هایی نظیر «چرم مشهد» در این شهر قرار دارند. هم‌چنین در سال‌های اخیر سرمایه‌گذاری در بخش پروژه‌های کلان اداری-تجاری رونق یافته است. از دیگر صنایع موجود در مشهد می‌توان به صنایع غذایی، پوشاک، تولید مصالح ساختمانی، صنایع فلزی و صنایع دستی نیز اشاره کرد که از این میان حدود ۴۰ درصد صنایع مشهد متعلق به صنایع غذایی، صنایع فلزی و صنایع دستی است (علیزاده، ۱۳۸۲). قالی‌بافی در شهر مشهد حدود پنج قرن قدمت دارد. یکی از قدیمی‌ترین فرش‌های مشهد که موجود است، نوعی فرش نماز (سجاده) است که توسط شاه تهماسب به سلیمان باشکوه در سال ۱۵۵۶ م هدیه شده است. شهرک گلپهار، بینالود، طوس، کایان، کلات، ماشین‌سازی، باغچه و ناحیه امان‌آباد مشهد، جزو شهرک‌های صنعت و بازاری اطراف این شهر محسوب می‌شوند. نیروگاه مشهد، نیروگاه طوس، نیروگاه فردوسی و نیروگاه سیکل ترکیبی شریعتی از مهم‌ترین نیروگاه‌های شهر مشهد هستند.

از مراکز بزرگ تجاری این شهر می‌توان به زیست‌خاور، یاقوت مصلی، الماس شرق، وصال، پروما، تابان، کیان ستر، صنعت و بازار رضا، آفتاب، گوهرشاد، صنعت و بازار مرکزی، شهر شب، مجتمع تک، مجتمع تابان، رویال ستر، قسطنطنیه، ونک، شهدا، مجد و کوهسنگی اشاره کرد. به‌دلیل وجود جاذبه‌های فراوان تاریخی-مذهبی و فرهنگی در مشهد، در حال حاضر نیمی از هتل‌ها و هتل‌آپارتمان‌های ایران در شهر مشهد قرار دارند (علیزاده، ۱۳۸۲).

نقشه ۴- فضای سبز مشهد منبع: <http://saten.ir>

مشهد یکی از قطب‌های گردشگری ایران است که سالانه پذیرای بیش از هزاران نفر است و وجود حرم علی بن موسی الرضا و جاذبه‌های دیدنی، تاریخی و تفریحی بسیار این شهر را به یکی از توریستی‌ترین شهرهای ایران تبدیل کرده است که از ایران و حتی خارج از ایران افراد بسیاری به آن سفر می‌کنند و این شهر که در زمان افشاریان

پایتخت ایران بوده است، دومین شهر پهناور بعد از تهران به شمار می‌رود و در دوران های تاریخی متفاوت به واسطه موقعیت جغرافیایی و طبیعی ایده آل و حضور مشاهیر بزرگ مشهد همواره مورد توجه بوده و هست (رحیم نیا و همکاران، ۱۳۹۲).

گردشگری ورزشی شهر مشهد

خراسان و شهر مشهد از دیرباز یکی از قطب‌های مطرح کشتی در سطح کشور بوده‌است و به‌نوعی ورزش اول این شهر محسوب می‌شود. ورزش‌های باستانی و زورخانه‌ای از جایگاه ویژه‌ای در مشهد برخوردار است و یکی از مهم‌ترین زورخانه‌های کشور، زورخانه وابسته به تربیت بدنی آستان قدس رضوی در مشهد است. فوتبال نیز از ورزش‌های پرطرفدار در مشهد است. هم‌اکنون تیم پدیده شهر خودرو از مشهد در لیگ برتر فوتبال ایران حضور دارد. همچنین تیم علم و ادب مشهد از تیم‌های مطرح و محبوب در لیگ باشگاهی فوتسال کشور است که امتیاز آن به‌طور موقت به فرش آرا مشهد منتقل شده‌است و نیز تیم فوتسال فردوسی مشهد که در فصل ۹۲-۹۳ به لیگ برتر صعود کرد (رحیم پور، ۱۳۸۴).

مشهد دربردارنده مجموعه‌ها و اماکن ورزشی بسیار و چند پیست ورزشی است. مجموعه‌های ورزشی ورزشگاه تختی مشهد، مجموعه‌های ورزشی آستان قدس رضوی، مجتمع فرهنگی ورزشی یاس، استخرهای ارمغان، کاظمیان، هلال احمر و شهید بهشتی و مجموعه ورزشی موج‌های آبی را می‌توان به‌عنوان نمونه یاد کرد. استادیوم ثامن، ورزشگاه امام رضا و استادیوم تختی، مهم‌ترین استادیوم‌های ورزشی مشهد هستند. ورزشگاه ثامن مشهد دومین ورزشگاه ایران پس از ورزشگاه آزادی است که به دوربین عنکبوتی مجهز شده است. فاز اول این ورزشگاه با گنجایش ۳۰ هزار نفر در سال ۱۳۸۳ افتتاح گردید. ورزشگاه امام رضا نیز شامل ۱۴ سالن ورزشی در زیر جایگاه تماشاگران فوتبال استادیوم ۳۰ هزار نفری است. این ورزشگاه تنها ورزشگاه مسقف فوتبال در ایران است که به لحاظ ویژگی‌های ساخت از جمله استفاده بهینه از تمامی فضاها، سقف خرابائی جایگاه تماشاگران با روکش پوسته‌ای، تأمین پارکینگ طبقاتی و سایر امکانات رفاهی برای تماشاگران، رختکن مجهز بازیکنان و داوران، سالن‌های کنفرانس، پیش‌بینی ورود و خروج تماشاگران در کمترین زمان و... با استانداردهای روز دنیا برابری دارد (رجبی و سرتیپی، ۱۳۹۰). پیست دوچرخه سواری مشهد که در سال ۱۳۹۰ به‌عنوان مجهزترین پیست دوچرخه سواری کشور معرفی گردید؛ پیست اتومبیل‌رانی، پیست موتورسواری و پیست موتورکراس که همه در ۱۰ کیلومتری جاده مشهد-شان‌دیز واقع هستند؛ پیست اسکیت بلوار شهید باهنر، پیست اسکیت کوهسنگی، پیست اسکی شیرباد مشهد، پیست اسکی سنتی کوه‌های آب و برق مشهد و پیست سوارکاری مشهد نیز از دیگر پیست‌های ورزشی مشهد هستند. اولین زمین چمن گلف ایران نیز در مجموعه ثامن شهر مشهد واقع شده است (رجبی و سرتیپی، ۱۳۹۰).

تحلیل یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی مشخصات پاسخگویان

۱-جنسیت

تعداد کل افراد تحقیق برابر با ۴۰۰ نفر است از این تعداد، ۵۱/۱ درصد را مردان و ۴۸/۹ درصد را زنان تشکیل می‌دهند.

جدول ۱- جنسیت پاسخگویان

ردیف	جنسیت	فراوانی	درصد فراوانی
۱	زن	۱۷۱	۴۶/۰۹
۲	مرد	۲۰۰	۵۳/۹
۳	بی پاسخ	-	-
جمع		۳۷۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

۲- سن

بر اساس یافته‌های جدول زیر؛ جوان‌ترین پاسخگو ۱۵ سال و مسن‌ترین ۸۸ سال دارد، میانگین سنی پاسخگویان ۴۱/۹ سال است و بیشترین پاسخگویان ۳۹ سال دارند.

جدول ۲- سن پاسخگویان

ردیف	سن	فراوانی	درصد فراوانی	درصد معتبر
۱	۳۰-۲۴	۴۰	۱۰/۷۸	24.6
۲	۳۵-۳۰	۵۰	۱۳/۴۷	22.3
۳	۴۰-۳۵	۵۵	۱۴/۸۲	14.8
۴	۴۵-۴۰	۶۰	۱۶/۱۷	10.5
۵	۵۰-۴۵	۴۵	۱۲/۱۲	18
۶	۵۰ و بیشتر	۱۲۱	۳۲/۶۱	9.8
۷	بی پاسخ	-	-	-
جمع		۳۷۱	۱۰۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

۳- تحصیلات

همان‌گونه که در زیر، مشاهده می‌کنیم، ۴۳/۴٪ از افراد جمعیت نمونه تحصیلات متوسطه، ۱۱/۹ درصد، فوق‌دیپلم و فقط ۱/۱ درصد تحصیلات فوق لیسانس و دکترا دارند.

جدول ۳- تحصیلات پاسخگویان

ردیف	شرح	فراوانی	درصد فراوانی
۱	دیپلم	۵۰	۱۳/۴۷
۲	فوق دیپلم	۶۰	۱۶/۱۷
۳	لیسانس	۷۱	۱۹/۱۳
۴	فوق لیسانس	۱۰۰	۲۶/۹۵
۵	دکترا	۹۰	۲۴/۲۵
جمع		۳۷۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

۴- وضعیت تأهل

بر اساس یافته‌های جدول زیر، ۷۸/۴ درصد پاسخگویان متأهل، ۲۰/۹ درصد مجرد و ۰/۸ درصد بدون همسر بر اثر فوت یا طلاق‌اند و ۱/۸ درصد نیز پاسخ مشخصی نداده‌اند.

جدول ۴- وضعیت تأهل پاسخگویان

ردیف	شرح	فراوانی	درصد فراوانی
۱	مجرد	۷۱	۱۹/۱۳
۲	متأهل	۳۰۰	۸۰/۸۶
جمع		۳۷۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

۵- وضعیت فعالیت

جدول ۵- وضعیت فعالیت پاسخگویان

ردیف	شرح	فراوانی	درصد فراوانی
۱	استاد	۷۱	۱۹/۱۳
۲	دانشجو	۱۲۵	۳۳/۶۹
۳	کارمند	۱۲۵	۳۳/۶۹
۴	مدیر	۲۵	۶/۷۳
۵	راهنمای تور	۲۵	۶/۷۳
	جمع	۳۷۱	۱۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

یافته‌های تحلیلی

گردشگری ورزشی و اشتغال‌زایی

بنابر جدیدترین آمارهای منتشر شده توسط انجمن جهانی سفر و گردشگری^۱، امروزه به ازای هر ۱۰ شغل، یک شغل به گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با آن وابسته است؛ ۹/۹ درصد از مجموع اشتغال در جهان. همچنین در سال ۲۰۱۸ میلادی، ۴/۵ درصد از مجموع سرمایه‌گذاری‌ها (حدود ۹۰۰ میلیارد دلار) در صنعت و بازار گردشگری هزینه شده است. گردش بالای مالی گردشگری و نقشی که در درگیر کردن طیف وسیعی از بخش‌ها و صنایع دارد موجب شده است تا ۱۰/۴ درصد از تولید ناخالص داخلی در جهان به صنعت و بازار گردشگری اختصاص داشته باشد؛ رقمی معادل ۸۲۷۲ میلیارد دلار.

رویدادهای ورزشی برگزار شده در شهر مشهد در جهت جلب گردشگر ورزشی، ایجاد شغل، توسعه سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی، ایجاد درآمد و ارتقاء سطح زندگی افراد جامعه بهره‌گیری شده است. همچنین ورود گردشگران ورزشی به شهر علاوه بر فواید کوتاه مدت و مستقیم بدنبال برگزاری رویداد ورزشی می‌تواند فواید بلند مدت و غیر مستقیمی برای شهر داشته باشد که با برنامه‌ریزی نه تنها رویدادهای ورزشی را می‌توان بعنوان عامل صرف هزینه‌های هنگفت دانست بلکه می‌تواند عامل سوددهی در ابعاد گوناگون توسعه باشد. بیشترین سهم در ایجاد اشتغال مربوط به عامل اسکان می‌باشد و عوامل حمل و نقل و جاذبه‌های گردشگری در رتبه‌های بعدی قرار دارند؛ اما دیدگاه کارشناسان در این زمینه متفاوت بوده و آنها معتقد بوده‌اند که، بیشترین سهم در ایجاد اشتغال مربوط به عامل بخشهای اقتصادی میباشد و عوامل رویدادهای ورزشی و اماکن و تجهیزات ورزشی در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

عامل اسکان و اماکن و تجهیزات ورزشی در ایجاد اشتغال در صنعت و بازار گردشگری ورزشی رتبه بالایی دارند، شاید یکی از دلایل حاصل شدن این نتیجه این باشد که این بخشها مربوط به بخش صنعت و بازار ساختمان هستند که یک صنعت و بازار کاربر است و اکثر افراد شاغل در این بخش نیز به سطح علمی بالا نیاز ندارد از این رو فرصتهای شغلی برای نیروی کار نیمه ماهر و غیر ماهر که اکثر افراد بیکار را شامل می‌شوند، فراهم است. بخش حمل و نقل نیز که از دیگر عوامل دارای رتبه بالا بود، همین شرایط را دارد. بخشهای اقتصادی (مانند صنعت و بازارچه‌ها و پاساژها و مراکز خرید چندمنظوره) و برگزاری رویدادهای ورزشی نیز از بخشهایی هستند که فرصتهای

^۱. WTTC

شغلی زیادی را ایجاد میکنند و به نیروی انسانی با سطوح مهارتی مختلف نیاز دارند، این بخشها کاربر هستند و به نیروی انسانی برای انجام کارها نیاز دارند، با توجه به اینکه برگزاری رویدادهای ورزشی مربوط به مواقع خاصی از سال است و بخش های اقتصادی را نیز به طور غیر مستقیم تحت تأثیر قرار می دهد، مشاغل فصلی در این دو بخش بیشتر ایجاد میشود و افراد با توجه به سطح مهارت، سرمایه و زمانی که میتوانند در این نوع مشاغل بگذارند، شغل خود را انتخاب می کنند.

جدول ۶- تاثیر گردشگری ورزشی بر اشتغال

شرح	ساختمان و بخش های زیربنایی (مانند هتل ها، جاده خدمات اجتماعی و عمومی (خدمات رفاهی، بانک، مجازیه های گردشگری سایر	سایر
تعداد	۱۳۹	۷۴
درصد	۴۰،۵	۲۱،۵

منبع: یافته های پژوهش

تحلیل روابط آماری میان میزان توسعه گردشگری ورزشی و شاخص تغییرات ایجاد شده در اشتغال به تفکیک بخش های مورد مطالعه که از طریق تحلیل خوشه ای در سه طبقه ضعیف، متوسط و بالا قرار داشته اند، براساس آزمون همگونی کای دو مبتنی بر جداول توافقی، نشان دهنده وجود تفاوت معنادار آماری میان متغیر وابسته اشتغال و متغیر مستقل گردشگری ورزشی موجود است. بررسی ها نشان می دهد، گردشگری ورزشی رابطه معناداری با شاخص توسعه اشتغال دارد و جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان دهنده وجود رابطه مستقیم است، بنابراین می توان گفت با افزایش ورود گردشگران ورزشی، میزان تغییرات ایجاد شده در اشتغال هم افزایش پیدا می کند.

جدول ۷- تحلیل روابط آماری رابطه میان گردشگری ورزشی و اشتغال شهری، آزمون همگونی کای دو

کل	بهبود اشتغال شهری		
	بلندمدت	میان مدت	کوتاه مدت
کم	۵۶ (۵۴٪)	۲۸ (۲۶٪)	۲۰ (۲۰٪)
متوسط	۴۵ (۳۰٪)	۷۵ (۵۰٪)	۳۰ (۲۰٪)
بالا	۲۰ (۲۲٪)	۲۴ (۲۶٪)	۴۶ (۵۱٪)
کل	۱۲۱ (۳۵٪)	۱۲۷ (۳۶٪)	۹۶ (۲۷٪)
آماره آزمون کای دو پیرسون	ارزش	درجه آزادی	سطح معناداری
ضریب همبستگی	۰،۶۵	۲	۰،۰۰

منبع: یافته های پژوهش

در ادامه و جهت پاسخ پاسخی به سوال تحقیق، با استفاده از آزمون رگرسیون خطی به بررسی اثرات توسعه گردشگری ورزشی بر روی شاخص اشتغال شهر مشهد پرداخته شده است. بر همین اساس نتایج آزمون رگرسیون نشان می دهد، توسعه گردشگری ورزشی به صورت معناداری مولفه اشتغال را با ضریب بتای ۰/۵۷ تقویت می کند.

جدول ۸- اثرات گردشگری ورزشی بر بهبود اشتغال شهری در مشهد

مدل	ضریب غیر استاندارد		ضریب استاندارد	تی	معناداری
	B	خطای استاندارد			
اشتغال شهری در مشهد	۰،۴۵	۰،۱۲	۰،۵۷	۰،۳۴	۰،۰۰

منبع: یافته های پژوهش

با ضریب اطمینان و اعتبار بالایی می توان گفت، شاخص توسعه گردشگری ورزشی در شاخص افزایش اشتغال مؤثر بوده، بنابراین افزایش گردشگری ورزشی باعث بهبود وضعیت اشتغال در شهر مشهد شده است.

حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان

مدیریت صحیح و هدف گذاری اصولی، نه تنها پتانسیل و اثربخشی گردشگری را تقویت خواهد کرد بلکه حتی می -

تواند در امر حفاظت از محیط‌زیست نیز گامی موثر تلقی شود. حفاظت از محیط‌زیست مشخصاً به معنای حفظ گردشگر است چرا که فرضاً دسترسی به آب سالم و باکیفیت متضمن اقامت مطلوب‌تر و امن‌تری برای کلیه گردشگران خواهد بود. این بدان معناست که صنعت و بازار گردشگری به غیر از ابعاد اقتصادی و اجتماعی می‌بایست به مسائلی از جمله ویژگی‌های طبیعی و کاربری‌های سازگار با محیط‌زیست نیز توجه داشته باشد. سازمان گردشگری جهانی در اجلاس سال ۱۹۹۲ ریو (کنفرانس سازمان ملل دربارۀ محیط‌زیست و توسعه) دو پیشنهاد مهم را در این زمینه مطرح ساخت: نخست اینکه آگاهی زیست‌محیطی بایستی به واسطه سفر و گردشگری ارتقاء پیدا کند. دوم اینکه گردشگری با مدیریت صحیح لزوماً می‌بایست دوستدار محیط‌زیست باشد و نه در مقابل آن. راهکارها و چهارچوب گردشگری موفق و پایدار بر مبنای ۷ اصل اساسی استوار است: ۱- شناخت مکان‌های باارزش اعم از طبیعی، فرهنگی و ... ۲- پیگیری و جستجوی مستمر جهت اضافه کردن بر فهرست مکان‌های فوق‌الذکر (۳) توسعه همکاری‌های مفید چندجانبه چه در زمینه گردشگری و چه در زمینه مسائل علمی ۴- وارد کردن میراث طبیعی، فرهنگی و گردشگری در برنامه‌های تجاری و حرفه‌ای ۵- تشویق به سرمایه‌گذاری و صنعت و بازاریابی ۶- استفاده از تجربه‌های ارزشمند گردشگری، علمی و ... ۷- احترام به تعهدات، الزامات و حقوق جامعه مقصد.

جدول ۹- آیا توسعه گردشگری ورزشی در راستای حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان بوده است

شرح	بله	خیر
تعداد	۲۰۸	۱۳۶
درصد	۶۰٫۵	۳۹٫۵

منبع: یافته‌های پژوهش

تحلیل روابط آماری میان میزان توسعه گردشگری ورزشی و شاخص حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان، براساس آزمون همگونی کای دو مبتنی بر جداول توافقی، نشان‌دهنده وجود رابطه معنادار آماری میان متغیر وابسته حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان و متغیر مستقل توسعه گردشگری ورزشی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد، بر اساس میزان توسعه گردشگری ورزشی، رابطه معناداری در شاخص حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان به دست آمده است. جهت این رابطه نیز مثبت برآورد شده است که نشان‌دهنده وجود رابطه مستقیم است، بنابراین می‌توان گفت با افزایش میزان توسعه گردشگری ورزشی، میزان حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان هم افزایش پیدا می‌کند.

جدول ۱۰- تحلیل روابط آماری میان میزان توسعه گردشگری ورزشی و شاخص حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان، آزمون همگونی کای دو

کل	شاخص حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان		
	کم	متوسط	بالا
توسعه گردشگری ورزشی	کم (۳۹)۴۱	(۳۲)۳۴	(۲۷)۲۹
متوسط	(۲۰)۳۰	(۴۶)۷۰	(۳۳)۵۰
بالا	(۲۲)۲۰	(۲۲)۲۰	(۵۶)۵۰
کل	۹۱	۱۲۴	۱۲۹
آماره آزمون کای دو پیرسون	ارزش	درجه آزادی	سطح معناداری
ضریب همبستگی	۰٫۶۴	۲	۰٫۰۰

منبع: یافته‌های پژوهش

در ادامه و جهت پاسخ گویی به سوال تحقیق، با استفاده از آزمون رگرسیون خطی به بررسی اثرات توسعه گردشگری ورزشی بر روی شاخص حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان پرداخته شده است. بر همین

اساس نتایج آزمون رگرسیون نشان می‌دهد، توسعه گردشگری ورزشی به صورت معناداری شاخص حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان با ضریب بتای ۰,۴۵ را پیش‌بینی می‌کند.

جدول ۱۱- اثرات توسعه گردشگری ورزشی بر روی حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان

معناداری تی	ضریب استاندارد		مدل
	ضریب غیر استاندارد	ضریب خطای استاندارد	
۰,۰۰	۲,۰۱	۰,۴۵	۰,۲۳
		بتا	خطای استاندارد
			B
			توسعه گردشگری ورزشی

منبع: یافته‌های پژوهش

با ضریب اطمینان و اعتبار بالایی می‌توان گفت، شاخص توسعه گردشگری ورزشی در حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان مؤثر بوده، بنابراین افزایش توسعه گردشگری ورزشی باعث بهبود توسعه پایدار شهری می‌شود.

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

برای بررسی اثرات گردشگری ورزشی بر توسعه پایدار شهری در منطقه مورد مطالعه، شاخص‌هایی تعیین و در قالب پرسشنامه تکمیل شد. جداول تجزیه و تحلیل استخراج شده از پرسشنامه توسط SPSS به تفکیک در سه جدول اثرات اقتصادی، اثرات اجتماعی گردشگری و اثرات کالبدی زیست محیطی گردشگری به همراه میزان معنی داری شاخص‌ها آمده است. همان‌گونه که در جداول مشخص است، تمامی شاخص‌ها از سطح معنی داری مناسبی برای تحلیل برخوردارند. گردشگری در هر منطقه اثرات اقتصادی اعم از مثبت و منفی بر جای می‌گذارد. برای بررسی این تاثیرات در منطقه مورد نظر شاخص‌هایی نظیر اشتغال زایی، درآمد، قیمت کالا و زمین و سرمایه‌گذاری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بر اساس دیدگاه پاسخگویان، گردشگری ورزشی از لحاظ اقتصادی، تاثیرات مثبتی داشته است. با توجه به جدول ۴۱۰۵ درصد شهروندان تاثیر گردشگری بر اشتغالزایی را خیلی زیاد و زیاد دانسته‌اند. مشاغل خدماتی همچون واحدهای تجاری و صنفی، آژانس - های گردشگری، برگزاری تور، افزایش تعداد تاکسی‌های درون شهری، نگهداری، به شدت رشد داشته است. گردشگری ورزشی در شهرها موجب بهبود درآمدها و سطح رفاه شهروندان با میانگین ۳۰۸ از ۵ شده است. همچنین، باعث تنوع محصولات داخلی بخصوص صنایع دستی، افزایش در آمد مراکز خدماتی و بازرگانی و افزایش سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی در شهر مشهد شده است. گردشگری ورزشی به شدت بر ساخت و ساز اعم از واحدهای تجاری و مسکونی و بهبود زیرساختهای ساحلی و پارکهای شهری تاثیر داشته شده است. حدود ۸۰ درصد از پاسخگویان معتقدند با ورود گردشگران به شهر مشهد ساخت و ساز افزایش یافته است. گردشگری ورزشی علاوه بر اثرات مثبت اثرات منفی اقتصادی نیز داشته است؛ از جمله اینکه در منطقه موجب افزایش قیمت زمین و مسکن شهری شده که سوداگری زمین را به دنبال داشته است؛ ساخت و ساز در شهر بالا رفته و خانه‌هایی با سبک ناسازگار با معماری بومی ساخته شده است (جدول ۲)؛ بنابراین، همانگونه که این جدول نشان می‌دهد، گردشگری از نظر اقتصادی هم تاثیرات مثبت و هم تاثیرات منفی داشته است که با برنامه‌ریزی درست و مناسب می‌توان اثرات منفی را به حداقل رساند.

نتایج مطالعات بیانگر این واقعیت است که به دلیل ضعف بنیه مالی در اکثر موارد برای سرمایه‌گذاری در ساخت هتل های فروشگاه‌های بزرگ و سایر زیربناهای مورد نیاز گردشگری ساکنان غیر بومی یا خارجی وارد صحنه شده و اقدام به سرمایه‌گذاری می‌کنند و حتی اجناس مورد نیاز گردشگران را از سایر مناطق به آنجا وارد می‌کنند. کینگ و

همکارانش از بعد دیگر نیز به بررسی دیدگاه ساکنین پرداختند؛ آنها معتقدند کسانی که از فعالیت های گردشگری منافع شخصی کسب می‌کنند آن را خیلی مثبت ارزیابی می‌نمایند، اما کسانی که منافع شخصی عایدشان نمی‌شود نگرشی منفی به آن دارند. مک انیتریر نیز در بخش های مختلف کتاب خود، جنبه‌هایی از تأثیرات منفی اقتصادی گردشگری یاد کرده است که در یک جمع‌بندی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: - تمرکز بیش از حد فعالیت های گردشگری در یک شهر ممکن است منجر به نابودی یا زوال سایر فعالیت های اقتصادی شود و عدم تعادل را به وجود آورد. - گردشگری ممکن است شاغلین بخش های دیگر اقتصادی را به صورت پاره وقت به خود جذب کند؛ بنابراین گاه در برخی جوامع نقش کمی در کاهش بیکاری به صورت کلی خواهد داشت. در میان تأثیرات منفی گردشگری بر ابعاد اقتصادی، باید تأثیرات مثبت اقتصادی توسعه گردشگری را در نظر قرار داد. در زیر برخی از موارد آورده می‌شود - سرمایه‌گذاری در گردشگری شهری موجب توسعه سایر بخش ها نیز می‌شود. به عنوان نمونه بهبود خدمات محلی مانند شبکه ارتباطی و برق با گردشگری در ارتباط است. - افزایش صادرات پنهان - افزایش درآمد دولت از بابت مالیات - افزایش ارزش املاک برای مالکین اراضی و املاک واقع در مناطق محروم.

جدول ۱۲- تأثیرات گردشگری ورزشی بر شاخص های پایداری اقتصادی شهر از نگاه مردم

ردیف	تأثیرات اقتصادی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (SD)	**پیرسون کای اسکور
۱	گردشگری تا چه حد منجر به اشتغال زایی برای مردم شهر شده است؟	۳۰/۸	۴۱/۵	۳۵/۴	۲/۳	۰	۴	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد موجب بهبود درآمد و سطح رفاه شده است؟	۱۸/۲	۵۵/۸	۲۲/۴	۲/۴	۱/۲	۳/۸	۰/۰۰۰
۳	گردشگری تا چه حد سبب افزایش قیمت کالاها و اجناس شده است؟	۲۲/۷	۵۶/۶	۱۶/۶	۳	۲	۴	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد موجب افزایش قیمت زمین و مسکن در شهر شده است؟	۳۸/۶	۴۸/۲	۱۱/۱	۲/۱	۰	۴/۲	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد الگوی مسافله افراد را تغییر داده است؟	۱۱/۲	۱۶	۵۸/۶	۱۲/۹	۱/۳	۳/۲	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب تنوع محصولات داخلی شهر شده است؟	۱۳/۴	۴۵/۶	۳۴/۵	۶/۵	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۷	گردشگری تا چه حد منجر به گسترش سودآوری زمین در شهر شده است؟	۳۱/۲	۴۸/۵	۲۰/۳	۰	۰	۴/۱	۰/۰۰۰
۸	گردشگری تا چه حد بر افزایش ساخت و ساز در شهر تاثیر داشته است؟	۵۰/۲	۴۰/۴	۹/۴	۰	۰	۴/۴	۰/۰۰۰
۹	گردشگری تا چه میزان باعث افزایش درآمد مراکز و اهدای خدماتی و بازرگانی و مرشدی شهر شده است؟	۱۹/۳	۳۰/۲	۴۹/۲	۱/۳	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه حد موجب بهبود کسی و کیفی سطح دشن شده است؟	۱۳	۴۱/۷	۲۲/۱	۲۲/۲	۰	۳/۴	۰/۰۰۰
۱۱	گردشگری تا چه میزان موجب افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در شهر شده است؟	۱۱/۲	۵۷/۳	۲۶/۱	۵/۴	۰	۳/۷	۰/۰۰۰

*درصد پاسخ ساکنان به سوالات مطرح شده
**میزان معنی داری شاخص ما در سطح ۹۵ درصد

منبع: یافته‌های پژوهش

برای بررسی اثرات اجتماعی گردشگری در شهر مشهد شاخص‌هایی نظیر تغییر در نوع لباس، مراسم بهبود وضعیت آموزش و بهداشت، تاثیر گردشگران بر جاذبه‌ها، ناهنجاریهای اجتماعی مد نظر قرار گرفته است. بررسی‌ها نشان‌دهنده تاثیر زیاد گردشگران بر تغییر الگوی مصرف غذا، بهبود وضعیت آموزش و بهداشت فردی و عمومی، بهبود تعامل بومیان و افزایش مشارکت در کارهای جمعی، کاهش مهاجرت، افزایش تعلق شهروندان و بالا رفتن امنیت در شهر مشهد شده است. بیش از ۸۰ درصد پاسخگویان معتقدند از زمانی که گردشگری در شهرها رشد کرده سطح سواد و آموزش مردم بالاتر رفته است. گردشگری ورزشی، تاثیری بر تغییر مراسم بومی نداشته و درگیری افراد بومی با

گردشگران بسیار کم است. از اثرات منفی اجتماعی نیز می‌توان به تاثیر زیاد گردشگران بر نوع پوشش بومیان و گسترش فرهنگ بیگانه و فاصله گرفتن از فرهنگ بومی، ایجاد مزاحمت گردشگران برای افراد بومی و گسترش ناهنجاریهای اجتماعی در بین جوانان بخصوص اشاره نمود. گردشگری علاوه بر اینکه تاثیرات مثبتی داشته است، تاثیرات منفی زیادی بر جامعه بومی بویژه جوانان گذاشته است.

تأثیرات منفی اجتماعی گردشگری، در دهه‌های گذشته به ویژه از انتهای دهه ۱۹۶۰، بعد از شکل‌گیری پدیده گردشگری انبوه ایجاد شد، استدلال این جریان های فکری این بود که پدیده گردشگری شکل جدیدی از امپریالیسم محسوب می‌شود که منجر به اضمحلال فرهنگی - اجتماعی و ارزش ها و باورهای سنتی جوامع میزبان می‌شود و ارمغانی جز انواع بحران های اجتماعی و تبلیغ مصرف گرایی ندارد. ولی رشد و توسعه سریع صنعت و بازار گردشگری و به موازات آن شکل‌گیری سازمان های مختلف بین‌المللی، ملی، غیردولتی و غیرانتفاعی از یک طرف و توسعه تحقیقات گردشگری در قالب پژوهش های علمی و رشته‌های جدید دانشگاهی از طرف دیگر، تمایلات ضد گردشگری را بسیار کم رنگ نمود. گیه نیز در باره اثرات مثبت اجتماعی توسعه گردشگری چنین می‌نویسد؛ تشدید علاقه به رونق حیات زبان محلی و کاربرد بیشتر این زبان افزایش درآمد و بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان مک اینتیریر نیز از اثرات گردشگری فرهنگی، افزایش احترام به جامعه محلی را بسیار مهم بر می‌شمارد. گردشگری فرهنگی احترام به جامعه محلی را بیشتر نموده و فرصت های لازم برای درک و شناخت بیشتر و برقراری ارتباطات با مردم محلی را در زمینه‌های گوناگون بهبود می‌بخشد. الی با تأکید بر اثرات منفی اجتماعی توسعه گردشگری شهری به موارد زیر اشاره می‌کند. با توزیع نابرابر درآمدهای حاصل از گردشگری، کسانی که دارای توان سرمایه‌گذاری در این صنعت و بازار هستند، نسبت به سایر افراد شهر میزبان در موقعیت بهتری قرار می‌گیرند و می‌توانند از فرصت های پیش آمده بهتر یا بیشتر بهره برداری کنند (عدم برابری و عدالت).

بررسی ها گویای این واقعیت است که گردشگری به آگاهی بیشتر شهروندان نسبت به محیط زیست انجامیده و موجب شده است شهروندان به حفظ محیط خود اهمیت بیشتری دهند و از رهاسازی زباله در معابر تا حدودی خودداری کنند. تعداد زیادی از افراد تاثیر گردشگری بر بهبود وضعیت محیط زیست را کم دانسته‌اند و معتقدند بسیاری از گردشگران با رهاسازی زباله در محیط موجب آلودگی آن شده و از طرفی دیگر باعث از بین رفتن گونه گیاهی و جانوری شده‌اند. حدود ۸۰ درصد پاسخگویان اذعان کرده‌اند یکی از عوامل تخریب بناهای تاریخی و فرهنگی، حجم زیاد گردشگران و عدم رعایت اصول اخلاقی و قانونی در این گونه اماکن است. گردشگری در شهر مشهد باعث بهبود وضعیت معابر داخلی و راه‌های برون شهری مشهد شده است، اما به دلیل حجم زیاد گردشگران موجب افزایش ترافیک و آلودگیهای ناشی از آن شده است. پاسخگویان شهروندان معتقدند گردشگری به گسترش خدمات زیر بنایی بخصوص آب کمک کرده است اما باعث تغییر کاربریها و تبدیل ارضی به مجتمع های تجاری و مسکونی چند طبقه و همچنین باعث از بین رفتن بافت با ارزش شهر شده است. از اثرات مثبتی که گردشگری بر محیط های شهر شهد گذاشته است می‌توان به افزایش خدمات شهرداری ها، افزایش بودجه‌های مربوط به حفظ محیط زیست از سوی مسولین، افزایش فضای سبز شهری، گسترش و توسعه پارکهای شهری و ساحلی و همچنین افزایش فضاهای تفریحی ورزشی سر پوشیده و سرباز اشاره نمود.

جدول ۱۳- تاثیرات اجتماعی- فرهنگی گردشگری ورزشی بر شاخص‌های پایداری از نگاه مردم

ردیف	تاثیرات اجتماعی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوتر
۱	گردشگری تا چه حد به تغییر نوع پرورش در شهر منجر شده است؟	۱۲/۴	۴۵/۱	۴۰/۱	۲/۴	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد به تغییر نوع مراسم (عزاداری، عروسی، و...) منجر شده است؟	۶/۱	۱۵	۳۰/۷	۳۳/۳	۱۹/۴	۲/۴	۰/۰۰۰
۳	گردشگری تا چه حد به تغییر الگوی مصرف غذا در شهر منجر شده است؟	۱۰/۲	۳۲/۵	۴۴/۱	۱۳/۲	۰	۳/۳	۰/۰۰۲
۴	گردشگری تا چه حد به گسترش فرهنگ گردشگران و فاصله گرفتن از فرهنگ بومی منجر شده است؟	۱۹/۶	۴۴/۱	۳۳/۳	۳	۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت آموزش در شهر شما شده است؟	۱۹/۴	۳۳/۳	۳۰/۷	۱۵	۱/۶	۳/۵	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت بهداشت فردی و عمومی شده است؟	۱۲/۹	۲۶/۴	۴۶/۲	۱۴/۵	۰	۳/۳	۰/۰۰۰
۷	گردشگران وارد شده به جزیره تا چه حد برای شما مزاحمت ایجاد کرده اند؟	۹/۲	۴۵/۱	۳۰/۱	۱۵/۶	۰	۳/۴	۰/۰۰۰
۸	گردشگران تا چه میزان باعث آسیب دیدن ابنیه و آثار تاریخی می شوند؟	۱۰/۵	۱۴/۶	۶۵	۹/۹	۰	۳/۲	۰/۰۰۰
۹	میزان امنیت شهر شما در فصول گردشگری چقدر است؟	۱۰/۲	۲۷	۴۵/۷	۱۴/۶	۲/۵	۳/۲	۰/۰۰۰
۱۰	میزان تعامل شهروندان با گردشگران در چه حد است؟	۱۲	۱۹	۶۵	۲/۴	۱/۶	۳/۳	۰/۰۰۰
۱۱	میزان رضایت مردم از گردشگران در چه حد است؟	۷/۴	۴۵	۳۳/۴	۱۳	۱/۲	۳/۴	۰/۰۰۰
۱۲	به نظر شما، رسیدگی به گردشگران در شهر شما خوب است؟	۲۰/۶	۴۸/۷	۲۹/۴	۱/۳	۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۱۳	آیا تاکنون پیش آمده که بین شما و گردشگران درگیری ایجاد شود؟	۱/۱	۱۲/۴	۶۶/۴	۵۵/۴	۱۴/۷	۲/۲	۰/۰۰۰
۱۴	گردشگری تا چه حد به گسترش نامنجماری (اعتیاد، انجام منکرات، و...) بین جوانان شده است؟	۱۲/۴	۴۶/۱	۴۰/۵	۱	۰	۳/۶	۰/۰۰۰
۱۵	گردشگری تا چه حد موجب افزایش تعلق خاطر شما به شهرتان شده است؟	۱۱/۴	۱۰/۴	۷۳/۳	۳/۴	۱/۵	۳/۲	۰/۰۰۰
۱۶	شما تا چه میزان تمایل به مهاجرت از شهر خود دارید؟	۰	۱/۲	۲/۵	۴۱/۲	۵۵/۱	۱/۴	۰/۰۰۰
۱۷	آیا گردشگری باعث شده تا شما در کارهای جمعی مشارکت کنید؟	۸/۵	۳۱/۷	۴۸/۷	۷/۷	۳/۴	۳/۳	۰/۰۰۰

*درصد پاسخ ساکنان به سوالات مطرح شده
**میزان معنی داری شاخص‌ها در سطح ۹۵ درصد

منبع: یافته‌های پژوهش

جدول ۱۴- تاثیرات محیط زیستی گردشگری ورزشی بر شاخص‌های توسعه پایدار از نگاه مردم

ردیف	تاثیرات محیطی گردشگری	خیلی زیاد*	زیاد*	متوسط*	کم*	خیلی کم*	میانگین (از ۵)	**پیرسون کای اسکوتر
۱	گردشگری تا چه حد موجب حفظ بیشتر محیط زیست از طرف شهروندان شده است؟	۳/۶	۱۴/۲	۸۶/۶	۱۰/۳	۲/۳	۳	۰/۰۰۰
۲	گردشگری تا چه حد به محیط زیست منطقه لطمه زده و موجب آلودگی آن شده است؟	۹/۹	۲۳/۳	۴۵/۲	۱۲/۱	۰	۲/۴	۰/۰۰۰
۳	گردشگران تا چه حد موجب از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری منطقه شده‌اند؟	۲/۶	۳۲/۲	۳۱/۴	۱۰/۴	۰	۳/۷	۰/۰۰۰
۴	گردشگری تا چه حد موجب تخریب بناهای تاریخی و فرهنگی شده است؟	۳۵/۲	۴۴/۴	۲۰/۴	۰	۰	۴/۱	۰/۰۰۰
۵	گردشگری تا چه حد موجب دفع بهداشتی زباله و جلوگیری از ورود فاضلاب‌های خانگی به معابر شده است؟	۱۴/۶	۳۳/۳	۳۰/۵	۲۰/۳	۱/۳	۲/۳	۰/۰۰۰
۶	گردشگری تا چه حد موجب بهبود وضعیت معابر داخلی و راه‌های ارتباطی شهر با دیگر نقاط شده است؟	۱۰/۳	۴۱/۶	۴۵/۱	۰	۰	۲/۵	۰/۰۰۰
۷	گردشگری تا چه میزان موجب افزایش ترافیک و آلودگی‌های ناشی از آن شده است؟	۲/۵	۷۹/۱	۱۰/۳	۸/۱	۰	۳/۷	۰/۰۰۰
۸	گردشگری تا چه حد موجب گسترش خدمات زیربنایی (آب، برق، مخابرات و...) از سوی دولت و شهرداری شده است؟	۱۹/۲	۴۸/۶	۳۲/۲	۰	۰	۳/۸	۰/۰۰۰
۹	درآمد گردشگری تا چه حد باعث حفظ و نگهداری منابع طبیعی و محیط زیست شده است؟	۷/۲	۱۸/۲	۵۸/۷	۱۳/۴	۲/۵	۲/۱	۰/۰۰۰
۱۰	گردشگری تا چه میزان به تغییر کاربری زمین به کاربری های تجاری منجر شده است؟	۳۵/۴	۵۵/۴	۱۹/۲	۰	۰	۴	۰/۰۰۰
۱۱	گردشگری تا چه میزان باعث شده مردم به زیباسازی شهر خود بپردازند؟	۲/۵	۱۳/۸	۶۸/۴	۱۳/۸	۱/۵	۳	۰/۰۰۰
۱۲	گردشگری تا چه میزان به گسترش فضاهای سبز در شهر منجر شده است؟	۱۲/۵	۳۳/۴	۴۵/۸	۵	۲/۳	۲/۴	۰/۰۰۰
۱۳	گردشگری تا چه میزان سبب افزایش فضاهای تفریحی و ورزشی شده است؟	۱/۲	۵۵/۴	۴۳/۴	۰	۰	۳/۵	۰/۰۰۰
۱۴	گردشگری تا چه میزان موجب بهبود عملکرد شهرداری شده است؟	۴/۳	۴۸/۶	۳۴/۵	۱۲/۶	۰	۳/۴	۰/۰۰۰

*درصد پاسخ ساکنان به سوالات مطرح شده
**میزان معنی داری شاخص‌ها در سطح ۹۵ درصد

منبع: یافته‌های پژوهش

مجموعه اثراتی که توسعه گردشگری در محیط شهری از خود به جای می‌گذارد را کولا نتونیو و پوتر با تکمیل تحقیقات پیچ بیان نموده‌اند که در جدول ذیل آورده شده است. این تأثیرات در شش دسته اصلی از کاربری زمین گرفته تا الگوهای اجتماعی و فرهنگی برشمرده شده‌اند. لازم به ذکر است که این دسته‌بندی‌ها در شهرهای جوامع توسعه‌یافته و در حال توسعه یکسان نیستند، به عنوان نمونه، تأثیرات گردشگری بر روی زیرساخت‌های شهری در شهرهای در حال توسعه نسبت به کشورهای توسعه‌یافته که تراکم شهری معقول تری دارند، بیشتر است.

جدول شماره ۱۵- تأثیرات منفی گردشگری ورزشی بر روی محیط شهری

تأثیرات	زمینه
<ul style="list-style-type: none"> - از بین رفتن اراضی که برای کشاورزی مورد استفاده بوده است. - تبدیل زمین‌هایی با عملکردهای زیست محیطی با ارزش (مانند مرداب‌ها یا درختان دریایی مانگرو و تالاب‌ها) به کاربری گردشگری - تلاش برای تغییر کاربری اراضی درون شهری و به دنبال آن افزایش کمبود برخی خدمات در شهر 	کاربری زمین
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش نواحی ساخته شده (افزایش ساخت و ساز) - طراحی نامناسب معماری ساختمان‌ها به دلیل سرعت در ساخت - رشد بیش از حد فصلی جمعیت 	اثر قابل رؤیت
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش استفاده از زیرساخت‌های شهری با تأسیسات و وسایل رفاهی و توسعه‌های ذیل و به دنبال آن ایجاد بحران در زمینه‌های زیر: <ul style="list-style-type: none"> • جاده‌ها • راه آهن • پارکینگ • شبکه برق • موجودی پسماندهای جامد • موجودی پسماندهای آبی • ذخیره آب. 	زیرسازی‌ها
<ul style="list-style-type: none"> - تغییر کاربری زمین به فضاهای اقامتی، رشد توسعه هتل‌ها و مهمانخانه‌های شبانه روزی (پانسیون) - تغییر در بافت شهری از طریق مدیریت ترافیک سواره و پیاده در مکان‌های حضور گردشگران - تغییر در محیط ساخته شده منجر به مغایرت در کیفیت زمین‌های شهری مورد استفاده در نواحی گردشگری و مسکونی می‌شود. 	شکل شهر
<ul style="list-style-type: none"> - آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی - آلودگی هوا - تغییر کیفی فضاهای سبز در صورت توسعه امکانات گردشگری در آن‌ها 	عوارض طبیعی
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش جرم، فحشا و استفاده از مواد مخدر - مزاحمت‌های ایجاد شده توسط گردشگر برای ساکنین شهری - کاهش فضای قابل استفاده در خانوار در صورت خالی کردن اتاق‌ها برای فراهم سازی محل اقامت گردشگران - جابه‌جایی در فعالیت‌های محلی 	الگوی فرهنگی و اجتماعی

منبع: یافته‌های پژوهش

هار سل درباره اثرات مثبت محیطی گردشگری در شهر موارد زیر را بیان می‌کند. افزایش آگاهی ساکنین نسبت به محیط طبیعی و فرهنگی و افزایش حامیان طبیعت و ترویج افکار دوستدار محیط زیست که در نهایت مانع آلودگی و زوال محیط می‌شود، - تشویق اقدامات حفاظتی بر محور متقاعد کردن مسئولان دولتی و عمومی به اهمیت محیط طبیعی به منظور کسب درآمد از محل گردشگری و برانگیختن سرمایه‌گذاری در امور زیربنایی و مدیریت مؤثر نواحی حفاظت شده است.

منابع

- امیرنژاد، سعید (۱۳۸۸)، تبیین استراتژی توریسم ورزشی کشور، هفتمین همایش بین‌المللی تربیت بدنی و علوم ورزشی. هنرور، افشار (۱۳۸۸)، طراحی الگوی صنعت و بازاریابی گردشگری ورزشی در ایران، هفتمین همایش بین‌المللی تربیت بدنی فتح الهی، امید (۱۳۸۶)، بررسی تطبیقی نقش عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری ورزشی از دیدگاه مدیران و دست‌اندرکاران ورزش ایران و ترکیه. مجموعه مقالات ششمین همایش بین‌المللی تربیت بدنی و علوم ورزشی، کیش
- اردستانی، محسن (۱۳۸۷)، مبانی گردشگری شهری، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، تهران.

اصفهانی، نوشین (۱۳۸۷)، تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه صنعت و بازار جهانگردی ورزشی ایران و ارائه مدل برنامه‌ریزی استراتژیک، مقاله دکتری رشته تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشگاه تهران.

بریمانی، مهدی و عبدالرزاق کعبی نژادیان (۱۳۹۳)، انرژی‌های تجدیدپذیر و توسعه پایدار در ایران، دو فصلنامه علمی - تخصصی انرژی - های تجدیدپذیر و تو، شماره اول، ۲۱-۲۶.

پاپلی یزدی، محمد حسین، مهدی سقایی (۱۳۸۶)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، انتشارات سمت، چاپ دوم، تهران.

رجبی، آزیئا و سرتیبی، زهرا (۱۳۹۰)، بررسی نقش توریسم مذهبی در تغییرات کالبدی شهر ری (ناحیه ۲ شهر ری). فصل نامه جغرافیایی چشم انداز زاگرس: دوره ۳، شماره ۹؛ از صفحه ۱۸۵ تا صفحه ۲۰۲.

رحیم پور، علی (۱۳۸۴)، توریسم مذهبی، جزوه درسی کارشناسی ارشد.

رحیم پور، علی (۱۳۸۴)، جغرافیای اوقات فراغت، جزوه درسی کارشناسی ارشد.

رحیم نیا، فریبرز؛ فاطمی، سیده زهرا و هرندی، عطاءاله (۱۳۹۲)، بررسی آثار متقابل ابعاد ارزش ویژه برند مبتنی بر مشتری (مورد مطالعه: هتل‌های پنج ستاره کلان شهر مشهد)، مدیریت بازرگانی

رضوانی، علی اصغر (۱۳۸۲)، جغرافیا و صنعت و بازار توریسم، تهران، انتشارات دانشکده پیام نور.

رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۷)، توسعه گردشگری شهری با رویکرد گردشگری پایدار، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

رنجبریان، بهرام و زاهدی، محمود (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه ای، ترجمه جهاد دانشگاهی، دانشگاه اصفهان

سنایی، مهدی (۱۳۸۶)، عملکرد و نقش گردشگری در توسعه پایدار نواحی شهری، پایان نامه دکتری در رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران.

علیزاده، ک (۱۳۸۲)، اثرات حضور گردشگران بر منابع زیست محیطی بخش طرقله شهرستان مشهد، مجله پژوهش های جغرافیایی، دوره ۳۵، ش ۱، ص ۱-۲۳.

فراهانی، شهلا (۱۳۸۶)، پنج زیارتگاه برای جذب یک میلیارد مسلمان، ماهنامه ی صاعقه، شماره ی ۶.

کاظمی، مهدی (۱۳۸۲)، تأثیرات فرهنگی جهانگردی بر جوامع، فصلنامه جهانگردی، شماره ۱، تهران، ص ۵۰ - ۳۹.

مهدوی، مسعود (۱۳۸۶)، جغرافیای شهری ایران، انتشارات سمت، تهران.

مهیا، محمد نور (۱۳۹۵)، بررسی رابطه اماکن ورزشی سبز و توسعه پایدار شهری. پایان‌نامه ارشد رشته تربیت بدنی و علوم ورزشی، دانشگاه تهران.

نادی، محمدعلی و صادقی ده‌چشمه، مهرداد (۱۳۹۰)، مدیریت گردشگری و اثرات فرهنگی اجتماعی آن بر جوامع، نخستین همایش بین‌المللی مدیریت گردشگری و توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، صص. ۱۵-۱.

نوری شادمهانی، ر. (۱۳۹۰)، تاریخ فرهنگ ایران، تهران: مهکامه.

همایون، محمد هادی (۱۳۹۱)، جهانگردی؛ ارتباطی میان فرهنگی: مطالعه تطبیقی الگوی غربی معاصر و الگوی اسلامی. انتشارات دانشگاه امام صادق (ع). تهران؛ چاپ دوم.

همایون، محمد هادی (۱۳۸۴)، جهانگردی در ارتباط میان فرهنگی، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)

یادگاری، رضا (۱۳۷۹)، خچیره افاده‌ای در طالقان، انتشارات گفتمان، تهران.

Horobin Helen, Long Jonathan (2008), Sustainable tourism: the role of the small firm, International Journal of Contemporary Hospitality Management; Volume: 8 Issue: 5; pp: 15-19

Gursoy, D. Jurowski, C. & Uysal, M. (2002) "Resident Attitudes: A Structural Modelling Approach." *Annals of Tourism Research*, 29(1): 79-105.

Gunn, C. (1994) *Tourism Planning: Basics, Concepts, Cases*. Washington: Taylor & Francis.

Hanafiah, M. H. Jamaluddin, M. R. & Zulkifly M. I. (2013) "Local Community Attitude and Support towards Tourism Development in Tioman Island." *Social and Behavioral Science*, 105: 792- 800.

Inskeep, E. (1991) *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.

- Jackson, M. S. & Inbakaran, R. J. (2006) "Evaluating Residents' Attitudes and Intentions to Act towards Tourism Development in Regional Victoria, Australia." *International Journal of Tourism Research*, 8: 355–366.
- Joppe, M. (1996) "Sustainable Community tourism Development Revisited." *Tourism management*, 17(7): 475-479.
- Lee, A. A. & O'neil, L. J. (2004) *Framework for Sustainability: A Conceptual Model of a Complex System*, Engineer Research and Development Center (ERDC): Vicksburg, Mississippi, USA.
- Milne, S. (1998) "Tourism and Sustainable Development: the Global-Local Nexus." in *Sustainable Tourism: A Global Perspective*, Hall, M. & Lew, A. (Eds). New York: Longman. 35-48.
- Murphy, P. (1985). *Tourism: A Community Approach*. London: Routledge.
- Ryan, C. (2002) "Equity, Management, Power Sharing and Sustainability – Issues of the 'New Tourism.'" *Tourism Management*, 23: 17–26.
- Saayman, M. (2009) "A Strategic Management Plan for the Sustainable Development of Geotourism in South Africa." Dissertation Submitted in Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy at the Potchefstroom Campus of the North-West University. Africa.
- Sharpley, R. (2014) "Host Perception of Tourism, A Review of the Research." *Tourism Management*, 42: 37-49.
- WTO. (2013) *Manila Declaration on World Tourism*. Madrid: World Tourism Organization, Annals of Tourism Research.
- Brian Archer, Chris Cooper, Lisa Ruhanen, (2005), The positive and negative impacts of tourism, *Global Tourism (Third Edition)*, 2005, Pages 79-102.
- Butler Richard; Hall, C. Michael & Jenkins Jhon(1980), Tourism and recreation in rural case study in Santa Marta; *Annals of tourism research*; Vol 7, (1).
- Margaret Deery, Leo Jago, Liz Fredline, (2011), Rethinking social impacts of tourism research: A new research agenda, *Tourism Management*, vol. 33, PP.64-73.
- <https://cafebazaar.ir>
<http://www.maphill.com>
<https://mashhad.airport.ir>
<http://saten.ir/>